

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

«Himoyaga ruxsat etildi»
Filologiya fakulteti dekani, p.f.n.,
dots. Abdullayev K.
«___» _____ 2018 y.

5120100-Filologiya va tillarni o`qitish (Nemis tili)
Ta'lif yo`nalishi bitiruvchisi

Boqijonova Husnida

“Professor M.Umarxo’jayev taniqli olmonshunos olim” mavzuidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

«Himoyaga tavsiya etildi»
Nemis va fransuz tillari kafedrasi mudiri
_____ Z.Tursunov

BMI rahbari: _____
p.f.n dotsent S.Saydaliyev

«___» _____ 2018 й.

Namangan-2018

PROFESSOR M.UMARXO'JAYEV TANIQLI OLMONSHUNOS OLIM

KIRISH

ASOSIY QISM

1-BOB PROFESSOR M.UMARXO'JAYEVNING LINGVISTIK QARASHLARI

- 1.1 M.Umarxo'jayevning tilshunoslik ummoniga qo'shgan hissasi.
- 1.2 Tarjima va Tarjimashunoslik sohasidagi izlanishlari

2-BOB PROFESSOR M. UMARXO'JAYEV LUG'ATSHUNOS OLIM

- 3.1 Zoonim komponentli frazeologizmlar o'quv lug'ati
- 3.2 Diniy atamalar o'quv lug'ati

3-BOB PROFESSOR M. UMARXO'JAYEV TIL O'RGANISH VA O'RGATISH HAQIDA

- 2.1 Xorijiy tillarni mukammal o'rghanish va bilish davr talabi
- 2.2 O'zbekistonda chet tillarni o'rghanish va o'rgatishning yangi bosqichi

XULOSA

Foydalanilgan adabiyotlar

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasining Ta'lif va fan sohasini rivojlantirish bandida "Uzluksiz ta'lif tizimini yanada takomillashtirish sifatli ta'lif xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" kabi muhum vazifalar belgilandi. O'zbekiston Respublikasi Prizidentinig 2017 yil 7 fevraldag'i "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasidagi PF 4947 son farmoni, 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lif tizimini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risidagi PQ 2909 - sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013 yil 8 may "Uzluksiz ta'lif tizimini chet tillar bo'yicha davlat ta'lif standartini tasdiqlash to'g'risida"gi 124 - sonli qarori 2012 yil 10 dekabrdagi "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risidagi PQ 1875 - sonli qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa meyoriy huquqiy hujjalarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish, chet til sohasida yangilk va ilmiy ish qilayotgan fan sohiblarini faoliyatlarini o'rganish va ularni til o'rganuvchi va o'rgatuvchilarga yetkazish borasida ushbu bitiruv malakaviy ishi muayyan darajada amaliy tadbiq bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarblii.

Fan fidoiylarining ijodiy faoliyatlarini, tadbiq etayotgan usullarini, yaratayotgan yangiliklarini o'rganish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Biz hayot faoliyati va ijodini tahlil qilishni ilg'or tajribalarini ommalashtirishni rejalashtirgan ustozning bu borada qilayotgan ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. U O'zbekistonda Tilshunoslik, lug'atshunoslik, chet til o'qitish sohalarini rivojlanishiga ulkan hissa qo'shayotgan olimlardan biridir. Bugungi kunda til o'rgatish sohasida lug'atlarning o'rni va ahamiyati juda katta. Ustozning bu borada olib borgan izlanishlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Domla O'zbekistonda lug'atshunoslik sohasiga birinchilrdan bo'lib nazariy yangilik olib kirgan va frazalogizmlar o'quv lug'atini yaratgan olimdir. Bugungi kunda lug'at til o'qitishda juda muhim ahamiyatga ega. Chunki til bilimlarini egallashda lug'atsiz ko'zlangan natijaga erishib bo'lmaydi. Olim frazeologiya va frazeografiya sohasida jahoning tan olingan, bir tomondan, Moskva, Leningrad, Kiev, Toshkent kabi ilm beshiklari vakillari, ikkinchi tomondan, Germaniya, Buyuk Britaniya, Shvetsariya, AQSH kabi nufuzli ilm markazlari tilshunoslaring ilmiy ishlarini chuqur mushohada qilish, ularga tanqidiy yondoshish natijasida o'zining betakror konsepsiyalarini ishlab chiqgan. Olimning shu va boshqa sohalardagi izlanishlarini o'rganish, ularni til o'rgatuvchi va o'rganuvchilarga yetkazish zarur deb hisobladik va ushbu bitiruv malakaviy ishda yoritishga harakat qildik.

Mavzuning nazariy va amaliy ahamyati.

Ushbu mavzunig ahamyatli tomoni O'zbekistonda tilshunoslilik, lug'atshunoslilik, tarjimashunoslilik va chet til o'qitish fanlarinig rivojlanishi uchun olib borilayotgan ilmiy amaliy ishlarga yetakchilik qilishga hissa qo'shayotgan fan fidoysi, zahmatkash, jonkuyar, tajribali, murabbiyning ilmiy amaliy faoliyatini o'rganish tadqiq etish, xorijiy tillarni o'rganuvchilarga yetkazish deb hisoblandi va bitiruv malakaviy ishda bularni bayon qilishga urinildi.

Mavzuning maqsad va vazifalari.

Bu mavzuni tanlashimdan maqsadim birinchidan, o'zbekistonda tilshunoslilik va lug'atshunoslilikni rivojlantirishda soha mutaxasislarining olib borgan ishlarini o'rganish, tahlil qilish va ularni jamlash, ikkinchidan, o'zbekiston tilshunoslilik, tarjimashunoslilik, lug'atshunoslilik va til o'rganish va o'rgatish fanlarining rivojlanishiga hissa qo'shgan pedagog olimning ilmiy metodik faoliyatini, ilmiy asarlari, risolalari, maqola va yaratgan lug'atlarini o'rganishdan iboratdir.

Mavzunig obekti.

Ushbu mavzuni yoritishda Professor M.Umarxo'jayevning tilshunoslik, tarjimashunoslik, lug'atshunoslik va tilarni o'rganish va o'rgatish sohalarda olib borgan izlanishlari obekt bo'lib xizmat qildi. **Bitiruv malakaviy ishning tuzilishi**

BMI kirish, 3 bob, xulosa va foydalanilgan adabiyitlar ro'yxatidan iborat. Ishning kirish qismida mavzuning dolzarbligi, uning ahamyati, maqsad va vazifalari hamda obektlari haqida malumot berdim.

Birinchi bobda professor M.Umarxo'jayevning lingvistik qarashlari, tilshunoslik ummoniga qo'shgan salmoqli hissasi, tarjima va tarjimashunoslik sohasidagi izlanishlari haqida tahliliy ma'lumotlar berdim.

Ikkinci bobda domlaning lug'atshunoslik sohasida olib brogan yangiliklarini o'rgandim va shu borada fikr bayon qildim. Zoonim komponentli frazalogizmlar o'quv lug'ati va diniy atamalar lug'ati haqida ma'lumotlarni yoritdim.

Uchinchi bobda ustozning til o'rganish va o'rgatish sohasidagi fikr va mulohazalarini yoritishga harakat qildim.

Bitiruv malakaviy ishimni yozishim uchun bir qator vazifalarni bajarishimga to'g'ri keldi. Jumladan respublikamizda chet til o'qitish metodikasi va lug'atshunoslik fanlari, uni rivojlanishi yo'lida xizmat qilgan olimlar shular qatorida uztoz va uning ilmiy amaliy faoliyati haqida malumotlar to'pladim. Uztozni ko'plab maqola maruza darslik va lug'atlari bilan tanishdim, o'qib o'rgandim. Domla va uning shogirdlari bilan muloqotda bo'ldim. Murabbiy tomonidan yozilgan maqolalar va ular haqida matbuotda bitilgan malumotlar ustida ishladim. O'ylaymanki men yozgan barcha shu soha o'rganuvchilarining faoliyatlarida ilmiy amaliy manbaa bo'lib xizmat qiladi.

Umarxo'jayev Muxtorxon Eshonxo'jayevich filologiya fanlari doktori Andijon davlat universiteti professori, poliglot olim (nemis, ingliz, rus, o'zbek, arab tillari bo'yicha keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan serqirra tilshunos) davlatimizning masulliyatli lavozimlarida (sobiq Ittifoq xalq deputati, Andijon davlat tillar pedagogika institute rektori, kafedra mudiri, respublikamizda bir necha nufuzli ixtisoslashgan ilmiy kengashlar azosi, shuningdek, Rossiya pedagogika va ijtimoiy fanlar akademiyasining akademigi, Germaniyadagi Leypzig universitetining faxriy professori) o'zining samarali va sermahsul faoliyati bilan yurtimizda va xorijda katta obro' etibor qozongan taniqli tilshunos olim, baynalmilal ruxda toblangan, millatimizning ko'zga ko'ringan zamonaviy ziyoli vakillaridan biridir.

M.E. Umarxo'jayev jahon olmonshunosligi, qiyosiy, tipologik va umumiyl Tilshunoslilik, tarjima nazariyasi va amaliyoti fanlari rivojiga, shuningdek, chet tillarini o'qitish nazariyasi takomillashtirishga, uni jahon standartlari talablari darajasiga ko'tarishga munosib hissa qo'shib kelmoqda. U olmon, o'zbek, rus tilshunosligi, shunindek, frazeologiya va frazeografiya, qiyosiy-chog'ishtirma, tipologik va umumiyl Tilshunoslilik, tarjima nazariyasi hamda chet tillarni o'qitish nazariyasining dolzarb masalalariga bag'ishlangan 200 dan ortiq ilmiy, metodik maqola, monografiya va qo'llanmalar mullifdir. Olimning "Очерки по современной фразеографии" (Tashkent, 1977), "Основы фразеографии" (Tashkent, 1983) nomli monografiyalari va jahoning eng nufuzli ilmiy jurnallaridan biri sanalgan "Вопросы языкнания" (1979) jurnalida, shuningdek, bir qator xorijiy jurnallarda chop etilgan salohiyati monografiyadan kam bo'limgan inqilobiy maqolalari mazkur sohalar bo'yicha hozirgacha tayanch nazariy ilmiy izlanishlar bo'lib xizmat qilmoqda.

Olim frazeologiya va frazeografiya sohasida jahoning tan olingan, bir tomondan Moskva, Leningrad, Kiev, Toshkent kabi ilm beshiklari vakillari, ikkinchi tomondan, Germaniya, Buyuk Britaniya, SHvetsariya, AQSH, kabi

nufuzli ilm markazlari tilshunoslarning ilmiy ishlarini chuqur mushohada qilish, ularga tanqidiy yondoshish natijasida o'zining betakror konsepsialarini ishlab chiqdi. Olimning frazeologik konsepsiyasidagi asosiy yangilik, yani tilshunoslikda birinchi bor til birliklarining frazeologizasi tamoyiliga asoslangan xolda ularning semantik jihatdan “puchlashuvchanlik” darajasi nazariyasi ishlab chiqilgani va shu asosda mazkur birliklar puchlashuvchanligining gradatsiyasi kashf etilgani, natijada ularning yadro, markaz va pereferiya (chekka) ga taluqli turlari ochib berilganiga guvoh bo'lamiz. Bunday turlarni topishda olim mazkur til birliklarining semantik jihatdan puchlashuv darajasi va ularning qanday semalar (mayda mano bo'lakchalari, ottenkalari) dan tashkil topishi bilan bevosita bog'liqligini ilk bor etirof etganiga ishonch hosil qilamiz

M.E.Umarxo'jayevning frazeografik konsepsiyasiga kelsak , “frazeografiya” atamasi ilk bor tilshunosccka domla tomonidan kiritilgan (Sprachpflege. -Leipzig, 1971). U betakror inqilobiy xarakterga ega bo'lib, olim konsepsiada birinchi bor tilshunoslikda frazeografiyaning alohida yo'nalish ekanligini tan olish, uni tan olish, uni asoslash, nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqish bilan isbotladi. Qolaversa, olimning frazeografik konsepsiysi tub moxiyatini u tomonidan zikr etilgan quyidagi o'ta keng, qiyomga yetkazib ifodalagan muhum va betakror g'oya tashkil etadi: “Akademik normativ lug'atda tillning butun bir frazeologik sistemasi to'liq holda aks ettirilishini doimo diqqat markazida saqlash kerak” (Umarxo'jayev M.E. Основы фразеографии.- Tashkent: Fan, 1983.-C.13.).

Ayniqsa kop tilli lug'atlarni yaratishda mazkur tillar frezeologik lug'atlarini tipologiyasini obdon ishlab chiqish birinchi darajali vazifa ekani olim tomonidan ilk bor etirof etilishi ham bejiz emas, chunki bu masalada induktiv metod qo'l kelishi tabiiy. (Умарходжаев М. Проблема типологии вопросы фразеологии Теория и практика перевода. Интерпретация текста. – Tashkent 1973 К вопросу обучения фразеографии. Sprach und Übersetzungs wissenschaft Zeitschrift/Fremdsprachen. №2/79).

Sohada yaratilgan betakror frazeologik va frazeografik konsepsiyalarga bo'lgan qiziqish va uni tan olish hamda targ'ib qilish imkoniyati qolaversa jur'ati albatta shu sohaning ko'zga ko'ringan mutahassislari ilmiy salohiyati va mas' uliyati bilan bevosita bog'liq.

M.E.Umarxo'jayevning yaratgan istiqbolli konsepsialariga bildirilgan xolisona ilmiy e'tirof va uning atroflicha, chuqur tahlilni biz „Til ilmi ummoniga qo'shilgan tomchi“ ilmiy maqolalar kitobida kiritilgan taniqli tilshunos, filologiya fanlar doktori, professor A.M.Bushuyning olimning frazeologik va frazeografik konsepsiysi haqida alohida yozgan monografiyasida ko'rishimiz mumkin.

Kitobda tarjima va tarjimashunoslik, qiyosiy chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik masalalari bo'yicha professorning bir qator aniq fikr muloxazalari va nuqtai nazarlari aks etgan, ular olimning qiyosiy chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik doimo uzviy hamkorlikda bo'lib kelgan va bo'lib qoladi, qiyosiy-chog'ishtirma tilshunoslik tarjimashunoslik uchun nazariy asos vazifasini o'taydi degan fikrlarida o'z ifodasini topgan. Chunonchi olim bugungi kunda tarjimaning xalqaro aloqa va chet tili o'qitish vositasi ekanligiga yetarli e'tibor qaratish, uning ham nazariy, ham amaliy jihatlari, tamoillari va tahlil metodlari nazariyasini rivojlantirish, shuningdek, og'zaki va yozma tarjimaning kundalik hayotdagi zarur sohaviy muamolariga asosiy e'tiborni qaratish vaqtin kelganligini ham e'tirof etgan, ularning dolzarb va ustivor yo'nalishlarini belgilab bergen (Umarxo'jayev, 2008).

To'plamda olimning qiyosiy tilshunoslik va lug'atshunoslik masalari bo'yicha ayrim ahamyatga molik fikr mulohazalari ham o'z aksini topgan, jumladan, Maxmud Koshg'ariyning ilmiy-amaliy izlanishlari qiyosiy tilshunoslikning shakillanishida, pirovardida mustaqil fanga aylanishida muhum rol o'ynaganligi to'g'ri e'tirof etilgan. Ko'p tilli lug'atlar, jumladan, frazeologik lug'atlar tuzish oddiy lug'atlar tuzishdan katta farq qilishini, uning qanchalik

ko'p mexnat talab etishini ta'kidlashga urg'u bergan. (Umarxo'jayev, 2010). Ma'lumot sifatida shuni keltirish lozimki olimning Moskva va Germaniya oliv o'quv yurtlarida taniqli mutaxasislari bilan hamkorlikda olmon tili frazeologiyasi sohasida olib borgan tadqiqotlari katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega. 1977 yili "Fan" nashryotida chop etilgan "Zamonaviy frazeografiyadan ocherklar" monografiyasida, "Frazeografiya asoslari" nomli doktorlik dissertatsiyasida hamda nufuzli nashrlarda chop etilgan ko'plab maqolalarida lingvistikaning muhim sohasi frazeologiyadagi dolzarb muamolar tadqiq etilgan va chuqur ilmiy asoslangan nazariy xulosalar chiqarilgan. Olimning uzoq yillik ilmiy va pedagogik faoliyati natijasi o'laroq 2010 yilda yurtimizda ilk bor o'zbek tilida chop etilgan "Olmon tili leksikaloyiyasi va frazeologiyasi" nomli o'quv qo'llanmasi mutaxasislar e'tiborini qozondi, zero bugungi o'zbek germanistlari mazkur sohani hozirgacha, asosan rus tilshunoslari ishlari orqali o'rganmoqda edilar. Ushbu qo'llanmada nemis tili leksikaloyiyasining bir qator muhim mavzulari so'z yasash, tillarga xorijiy so'zlarni o'zlashish jarayoni, so'z boyligini oshiruvchi yo'llar, frazeologiya, leksikografiya, frazeografiya masalalari anchayin ilmiy, shu bilan birga, usluban sodda va tushunarli tilda bayon qilingan. Olim tomonidan chop etilgan "Nemischa- ruscha- o'zbekcha frazeologik lug'at"dan ham til o'rganuvchilar keng foydalanmoqdalar. Muxtorxo'ja Umarxo'jayev ilmiy faoliyatining yana bir qirrasi haqida alohida so'z yuritish lozim. Professor keying yillarda tarjimashunoslik maktablari, umuman, xozirgi zamon tarjimashunosligining dolzarb masalalariga bag'ishlangan turkum ilmiy maqolalar e'lon qilindiki, bu ishlar yurtimizda tarjima nazariyasi va amaliyoti rivojiga hissa bo'lib qo'shildi.

1. BOB M.E.Umarxo'jayevning lingvistik qarashlari.

1. M.Umarxo'jayevning tilshunoslik ummoniga qo`shgan hissasi

Ma'lumki, respublikamizda G'arb tillari (nemis, ingliz, fransuz)ni amaliy hamda nazariy nuqtai nazardan o'rghanish asosan, o'tgan asrning elliginchi yillaridan boshlanadi. Toshkent davlat chet tillari pedagogika instituti (hozirgi Juhon tillari universiteti)ning tashkil etilishi yurtimizda nafaqat tilshunoslikning yangi yo'nalishini shakillantirish hamda milliy chet tili o'qituvchilar tayyorlashda, balki salohiyatli ilmiy kadrlar yetishtirishda katta ahamiyat kasb etadi. O'tgan yarim asr davomida G'arb tilshunosligi bo'yicha o'ziga xos Toshkent, Andijon, Samarcand ilmiy maktablari yuzaga keldi. Shu bilan birga ushbu ilmiy maktablarda ko'plab professorlar va tilshunoslik sohasiga yetarlicha asos solgan olimlar haqida ham gapirish va yozish kerak. Bugun Andijon ilmiy mакtabida faoliyat yuritayotgan olim M.Umarxo'jayevning Tilshunoslik sohasida olib borgan izlanishlari haqida so'z yuritamiz. Domla o'zinig „O'zbekiston roman-german tilshunosligining dolzarb masalari“ nomli ilmiy maqolasida Respublikamizda mustaqillikka erishilgandan so'ng, barcha sohalarda bo'lgani kabi, chet tillarni o'qitish va o'rghanish ishi ham yangi pog'onaga ko'tarilganini ta'kidlaydi. Milliy ijtimoiy-psixologik xususiyatlar hamda milliy tilning o'ziga xos tomonlarini inobatga olgan holda chet tillarini o'qitish metodikasi ilmiy yo'nalishda shakillanayotganini va respublikamizda G'arb tillarini o'rghanish va tadqiq qilishda quyidagi yo'nalishlar dolzarbligini ko'rsatdi:

- a) Birinchi o'rinda amaliy lingvistikaning leksikografiya sohasini rivojlantirish masalasi qo'yilmog'i lozim deb hisoblaydi. Bu sohaning o'ta dolzarbliji, ahamiyati va mashaqatli ekanligi hech bir tilshunosda shubha tug'dirmaydi. Leksikografiyaning bir tilli, ikki tilli, ko'p tilli lug'atlar tuzish nazariyasi va amaliyoti, frazeografik, ideografik, terminografik lug'atlar tuzish masalalari xozirgi kunning eng muhum masalasidir.

- b) Ikkinchidan, tilshunoslikning fanlararo sohalaridan lingvo-didaktika (yangi darslik va qo'llanmalar yaratish) masalasi, computer lingvistikasi, psixolingvistika, matematik lingvistika va boshalar eng dolzarb sohalar hisoblanadi. Tarjimashunoslikning yangi davr talabidan kelib chiqadigan sohalari: ilmiy-texnik adabiyotlar tarjimasi, yuridik, diniy adabiyotlar tarjimalari muamolari ham dolzarb masalalardan hisoblanadi.
- v) uchinchidan, tilning ichki qurilishini o'rganuvchi sohalar, ya'ni ichki tilshunoslik deb ataluvchi sohalarni o'zbek tili materiallari bilan qiyosiy o'rganish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga egadir. Bular fonetika va fonologiya, morfologiya va sintaksis, leksikalogiya va frazeologiya, semantika, stilistika, qiyosiy tipologiya va boshalar.
- g) to'rtinchidan, tillning jamiyatda qo'llanishi haqidagi sohalar, ya'ni tashqi lingvistika sohalari: sotsiolingvistika, yangi shakillanayotgan pragmatik lingvistika yoki kognitiv tilshunoslik, lingvokulturalogiya yo'nalishlari ham dolzarb hisoblanadi.

Yuqorida ko'rsatilganlar qatoridan, albatta til tarixini o'rganuvchi sohalar: til tarixi, tarixiy gramatika, adabiy til tarixi, tarixiy-qiyosiy gramatika, etimologiya kabilar o'rinni olishi mumkin. Respublikamizda chet tillarni amaliy va nazariy xulosalar chiqarish, ushbu ilmiy tadqiotlarni ommalashtirish uchun, respublika ilmiy uslubiy markazi tashkil etilishi, yurtimizda chop etilayotgan xorijiy tillarni o'rganish va tadqiq qilishga bag'ishlangan ilmiy-ommabop jurnallarning ham soni, ham sifatini talab darajasiga ko'tarish lozim deb hisoblaydi.

Domla tilshunoslik sohasida birmuncha izlanishlar olib borib ushbu fanning rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shib kelmoqda. Bunga misol tariqasida

M.Umarxo'jayevning „Umumiylar tilshunoslik“ kitobini olsak bo'ladi. Ushbu kitobda bo'lgusi tilshunos-pedagoglar o'z ixtisosligi tarixini, muamolarini hamda dolzarb masalalarini bilishlari shartligi yoritiladi. Ushbu nuqtai nazardan kelib chiqib shu kitobni chet tillari fakultetlarida tahsil olayotgan talabalarga mo'ljallab yozilgan bo'lib, shu boisdan G'arb tilshunoslari ilmiy merosiga ko'proq e'tibor qaratilgan. Ushbu kitob quyi kurslarda o'qitimayotgan „Tilshunoslik asoslari“ faninig kengroq ilmiy risola bo'lib, yuqori kurslarda o'qitimayotgan „Umumiylar tilshunoslik“ kursiga qo'llanma sifatida tavsiya etilgan. Qo'llanmada milliy istiqlol g'oyalari, „Kadrlar tayyorlsh milliy dasturi“da oldinga qo'yilgan talablar, davlat standartlari o'quv rejada ajratilgan soatlardan kelib chiqib, qamrab olingan mavzularni imkoniyat darjasida aniq, lo'nda va sodda tilda hamda muxtasar qilib berishga harakat qilgan. Qo'llanmaning dastlabki mavzulari tilshunoslikning qadimdan tortishuvlarga sabab bo'lib kelayotgan tilning paydo bo'lishi, til, taffakur va ong munosabatlariga bag'ishlangan bo'lsa, keyingi mavzular muxtasar qilib til, tilshunoslik tarixiga bag'ishlangan. Tilning ichki strukturasiga, sistemasiga va yetakchi olimlarning bu haqidagi fikr mulohazalariga keyingi mavzular bag'ishlangan. Bu borada, ayniqsa tilshunoslikning nazariy asoschilari Vilhelim fon Humbolt va Ferdinand de Sossyur g'oyalariiga batafsilroq to'xtalingan.

Har bir fan doimiy rivojda taraqiyotda. Bu borada tilshunoslik fani ham zamon talablaridan kelib chiqadigan o'z muamolariga ega. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib qo'llanmaga alohida mavzu sifatida "Umumbashariy til muammosi va atamalar unifikatsiyasi" degan yangi bir mavzuni kiritadi. Bulardan tashqari tarjimashunoslilikning hozirgi kundagi ahamiyatini inobatga olib hamda bo'lg'usi ingliz, nemis va fransuz tilidan ta'lim olayotgan talabalarning kelajakdagi ish faoliyatlarini ko'zda tutib, tilshunoslik va tarjimashunoslilikning nazariy va amaliy muamolariga bag'ishlangan mavzuni kiritadi.

Kitobda XX asr tilshunosligi, zamonaviy ilmiy tadqiqot metodlarini tushunarli qilib bayon qilingan.

Tilshunoslik fanining ilmiy shakillanishida Ferdinand de Sossiurning abstrak til sistemasini (langue) va uning aniq tekstdagi ifodasi (parole) ajratilib berilganligi katta ahamiyatga ega bo'lib, tilshunoslikning aniq nazariy va amaliy yo'nalishlari shakillanishiga asos vazifasini o'taydi. Domla o'zinig "Chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik dolzARB muamolari" haqidagi maqolasida shularni keng yoritgan. U davrda tarjimashunoslik va amaliy tilshunoslikning bir qismi sifatida qaralib, bir tilning belgilari birliklari zanjirini ikkinchi til ekvivalent birliklari zanjiri bilan almashtirish zanjiri san'ati sifatida o'rganilgan. Nazariyotchilar uchun til birliklarining ekvivalent munosabatlari diqqat markazida bo'lsa, amaliyotchilar asosiy e'tiborlarini bevosita "tarjima texnikasiga" qaratadilar. Hozirgi kunda tarjimashunoslik bir tilni yoki til sistemasini tarjima qilmay, balki aniq tekstlarning tarjimasini bilan shug'ullanadi. Bu yonalish o'ziga xos sifat nuqtai nazardan oldingi yo'nalishlardan farq qiladi. Chog'ishtirma lingvistika esa albatta avvalo til "langue" sathida faoliyat ko'rsatadi, turli til sistemasining elementlarini bir-biri bilan qiyoslaydi. Masalan, yordamchi so'zlar, so'zlar maydonlarini yoki inkor aspektlarini tillararo nazriy tahlil qiladi. Umumiyligi tipologiya uchun ahamiyatli hodisalar umumlashtiriladi. Tarjimashunoslik uchun, albatta, chog'ishtirma lingvistika malumotlari katta ahamiyat kasb etadi.

- 1) chog'ishtirma gramatika tushunchalari va ularning tarjimashunoslikdagi ahamiyati;
- 2) leksik -semantik modellar, masalan, so'z maydonlarini o'rganish va ulardan tarjimada foydalanish;
- 3) chog'ishtirma grammatica ma'lumotlari va ularni tarjima jarayonida ifodalaniishi;
- 4) chog'ishtirma ma'lumotlarni avtomatik tarjima jarayonida qo'llanishi;

5) chog'ishtirma psixolinguistik, sotsiolinguistik, paralingvistik va madaniyatlararo xususiyatlar, ularning tarjimada aks etishi va boshqlarni izohlab berган.

Tilshunoslikning biron bir sohasi yo'qki, alohida o'zi ajralgan holda tadqiqot qilib, ko'zlangan maqsadga erisha olsa. Chunki tilning barcha sohalari ham ilmiy izlanish yo'lida, ham amaliy qo'llanishi bo'yicha bir-birini taqazo etadi, bir birini to'ldirib turadi. Ana shunday sohalardan qiyosiy tilshunoslik va lug'atshunoslik nazariyasi hamda amaliyotini alohida ta'kidlab o'tgan shaxslardan biri professor M.Umarxo'jayev hisoblanadi. Domla amaldagi tarixiy lug'atlar qiyosiy tilshunoslik fanni yuzaga kelishida qanchalik katta ahamiyat kasb etishini, asosiy omil va manba vazifasini o'tashini, shu bilan birga, qiyosiy tilshunoslik lug'atshunoslik fanini ahamiyatli ma'lumotlar bilan boyitib borilishi isbot talab qilmaydigan akseomadir deb hisoblaydi. Bunday hamkorlikning yorqin mahsuli sifatida salkam ming yil avva yashagan vatandoshimiz, buyuk tilshunos va lug'atshunos olim Mahmud Koshg'ariy tomonidan yozilgan "Devoni lug'oti turk" asarini faxr bilan tilga oladi.

Ustoz o'zining "Qiyosiy tilshunoslik va lug'atshunoslik" nomli maqolasida G'arb tilshunoslari aniqrog'i, G'arb "qiyosiy-tarixiy tilshunoslik" yo'nalihsining asoschilaridan bo'lagan olmoniyalik olimlar aka-uka Grimmlarning lug'atshunoslikdagi faoliyatini ham alohida ta'kidlab o'tadi. Ular tomonidan 1852 yili chop etilishi boshlangan ko'p toqli "Olmon tili lug'ati" nafaqat amaliy, balki tillarni qiyosiy chog'ishtirib o'rganishda betakror ilmiy manba sifatida xizmat qilayotganligini aytadi. Qiyosiy tilshunoslikning izlanish ko'lami keng: tillarni tovush tomonlari, fonetik-fonologik jihatlarini chog'ishtirish, qiyoslash "tallaffuz", "imlo", lug'atlarini katta ahaniyat kasb etsa, tillarni morfologik, sintaktik xususiyatlarini qiyoslash natijasida "morphologik", "gramatik" lug'atlar tuzishda noyob malumotlar yetkazib beriladi deb hisoblaydi.

Etimologik va leksik lug'atlar tuzish jarayonida qiyosiy-tarixiy lingvistika izlanishlari natijalari bebahodir. Tillarni frazeologik sistemasini qiyosiy o'rganish nafaqat nazariy ahamiyatga, balki bir tilli, ikki tilli frazeologik, peremiologik lug'atlar tuzish jarayonida, frazeologizmlarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish tamoillarini shakillantirishda ham katta o'rinn tutadi.

Domla yuqorida aytib o'tilgan mulohazalarda kelib chiqqan holda "hozirgi kunda qiyosiy lingvistika hamda lug'atshunoslik fanlarining qaysi sohalari dolzarb" degan savol qo'ydi va tillarning leksik-frazeologik sistemalarini qiyosiy o'rganish chog'ishtirma tilshunoslikning eng dolzarb masalalardan biridir deb topdi. Chunki bu soha lug'atlariga hozirda extiyoj katta deb hisoblaydi. Tillardagi ijtimoiy qatlam leksikasini, frazeologik iboralarni, sleng, jargonlar qiyosiy tahlili ushbu sohallar lug'atlarini tuzishda o'ta muhumdir deydi.

1.2 Tarjima va tarjimashunoslik sohasidagi izlanishlar

M.Umarxo'jayev nafaqat tilshunoslik balki tarjimashunoslik sohasida ham ma'lum izlanishlar olib borgan olimlardan hisoblanadi. Domlaning ushbu sohada qilgan ishlari ham talaygina. Masalan, ustozning "Tarjima va tarjimashunoslikning dolzarb masalalari" nomli maqolasida tarjimashunoslikning dolzarb masalalari sifatida quyidagilarni qo'yadi:

1. Maqsadli tarjimonlar tayyorlash masalasi. Tarjimonlar umumiyl ilmiy-amaliy bilim olish bilan birga maxsus yo'nalishlar, konkret fan sohalari bo'yicha tayyorgarlikdan o'tsalar maqsadga muofiq bo'lar edi deydi. Buning uchun kompleks o'quv dasturlari yaratilishi lozim. Hozirgi kunda tarjima qilinishi zarur bo'lgan manbalar juda ko'p. Masalan, OAV axborotlari, madaniyat va sport, savdo-sotiqlar va moliyaviy shartnomalar, sud xukmlari, ilmiy-texnik

adabiyot xattoki tovar maxsulotlari tarjimalari va boshqalar mahsus tayyorgarlikka ega tarjimonlarni taqazo etadi.

2. Ilmiy-texnik adabiyotlar tarjimasi. Bizning nazarimizda tarjimashunoslikning ham amaliy, ham nazariy yo'nalishini ko'proq ilmiy texnik matnlar terminlar tarjimasiga qaratish lozim. Shu hususida domla ham bunday tarjimalarning ahamiyatini aytib o'tgan. Birinchidan jahon fani va texnikasi yutuqlari xayotimizning zaruriy qismiga aylanib borayotganini va ikkinchidan ilmiy-texnik matnlar bu sohadagi informatsiya mamlakatimiz ilm fani va texnikasi ravnaqi uchun naqadar ahamiyatli ekanini ta'kidlaydi. Shu sababli tarjimon trminalogiya "ruhi"ni to'la anglamog'i va u bilan ishslash malakasiga ega bo'lmg'i zarur deb hisoblaydi.

3. Nazmiy va nasriy tarjima. Bunday asarlar tarjimasi, diniy adabiyot tafsir va tahlili xalqaro madaniy aloqalar vositasi sifatida katta ahamiyatga ega. Ustoz shu o'rinda shuni takidlaydiki so'ngi yillarda amalga oshirilgan badiy diniy adabiyot tarjimalari ayniqsa, muqaddas Quron Karim tavsirlari tarjimashunoslari uchun ochilmagan qo'riqligini aytadi. Diniy adabiyot tarjimasi borasida Yevropa tilshunoslari katta tajribaga ega deydi. Domla bu sohada ham o'zimizda maxsus tayyorgarlikka ega tarjimon va tarjimashunos mutahasislar tayyorlash vaqtি yetib kelganini aytadi.

4. Tarjimashunoslikning nazariy yo'nalishi.

- a) Tarjimashunoslikning boshqa fanlar bilan uzviy bog'liqligi hamda fan sifatida shakillanishi nazariy tahlil qilinmog'i hamda isbotlanmog'i lozim;
- b) Tarjimashunoslikning lingvistik aspektlari fonetika-tarjimashunoslik, semantika-tarjimashunoslik, sintagmatika-tarjimashunoslik, pragmatika-tarjimashunoslik, stilistika-tarjimashunoslik, pragmatika-tarjimashunoslik, frazeologiya-tarjimashunoslik, madaniyatlararo kommunikatsiya-tarjimashunoslik nazariy tahlil qilinmog'i kerak;

c) Avtomatik yozma va og'zaki tarjima nazariyasi;

d) Sinxron tarjima nazariyasi va boshqalar.

5. Tarjimashunoslikning didaktik aspektlari. Bu borada tarjimonning chet tili va ona tilini qay darajada bilishi, ikki xalq madaniy hayoti, urf-odatlari, mentaliteti va psixikasi, milliy xususiyatlarini bilishi, anglashi katta ahamiyatga ega. Til xalq ruhini ifodalar ekan, Vilgelm fon Gumboldtning quyidagi fikrini keltirib o'tishni lozim topgan: "Mening tilim-mennig dunyoyim, mening dunyoyim-mening tilim". Darhaqiqat, har bir til o'ziga bir dunyo, shunday ekan, bu haqiqat doimo tarjimonning diqqat markazida bo'lmos'hish lozimligini aytgan.

Domlaning tarjima sohasidagi bir qator ilmiy maqolalari ham nashr qilingan. Bulardan biri "Tarjima dunyosi va uning falsafasi" deb nomlanadi. Ustoz ushbu maqolasida ham tarjima va tarjima dunyosi falsafasi haqida qator kerakli ma'lumotlarni keltirib o'tgan. Olim, har qanday fan va ilm tarmog'ini asosini tashkil etuvchi bir qator nazariy, metodologik va turli tamoilar mavjudligini, ushbu tamoillar ma'lum fan tarmog'ining dunyosidan kelib chiqgan holda uning falsafasini asoslab berishini ta'kidlagan.

Fanning asliy falsafasini aniqlamasdan turib uning mohiyatini, ko'laminini, tamoillarini, metodologiyasini hamda amaliy ahamiyatini aniqlab bo'lmaydi. Ushu mulohazalardan kelib chiqgan holda biz tarjimashunoslikni alohida fan sifatida e'tirof etsak, tabiiyki, tarjima falsafasi nimalardan iborat, degan savol tug'iladi deydi. **Birinchidan**, bizning nazarimizda, ushbu savolga javobni, avvalombor, har qanday fan sohasi kabi tarjimaning insoniyat taraqqiyotiga ham nazariy, ham amaliy nuqtai nazardan ahamiyati, zarurati qay darajada, degan savolning yechimini izlashdan boshlanmoq kerakligini aytadi. Albatta, tarixga nazar tashlasak, og'zaki yoki yozma tarjima insoniyat taraqqiyotida, xalqlar o'rtasidagi muloqotda qanchalik ahamiyatli, muhim bo'lganligi yaqqol ko'rindi. Tarjima turli makonlarda, turli zamonlarda yashab o'tgan elatlar,

xalqlarning ma’naviy, ma’rifiy, ilmiy yodgorliklarini bir-birlariga payvand qilishday ehtiyojiy vazifani bajarib kelmoqda deydi. Darvoqe, bu borada 2014 yili Namangan davlat universitetida o’tkazilgan ilmiy anjumanda tarjima va tarjimonlar haqida qilingan ma’ruzada quyidagilarga e’tibor qaratilganligini yozadi. ”Bobolarimiz, momolarimiz tomonidan qadim-qadimdan latofat ila lafz qilinib kelinayotgan “Ko’ngil ko’ngildan suv ichar” kalimasi isbot talab qilmaydigan ayni hayotiy haqiqatdir deydi. Albatta, bir inson ko’nglidan ikkinchi inson ko’ngli “suv ichishi” qanchalik totli, lazzatli, quvonchli va savobli tuyulsa, bordiyu bir xalqning ko’ngil gavhari ikkinchi xalq ko’ngil gavhariga aylantirilsa, bunday beminnat tuhfaning bahosi bormi o’zi deydi. Domla “dunyo xalqlari yaratgan durdonalar bir biriga qo’shilsa, bir-birini boyitsa, yo’llarimiz qanchalik nurafshon bolishini” ta’kidlagan. Ustoz qisqacha qilib tarjimani madaniy-ma’rifiy, ijtimoiy-iqtisodiy, badiy – ilmiy va albatta amaliy ehtiyojdir deb topdi.

Ikkinchidan tarjima falsafsi tarjima tarixi bilan asoslanib, ilk bor ehtiyojga aylangan og’zaki tarjima bilan hozirgi ilm fan taraqqiyoti davridagi tarjima dunyosi orasidagi uzoq davom etib kelayotgan jarayonda nimalarga erishilgani va nimalar hali o’z yechimini kutishini savol qilib qo’yan. Og’zaki nutq tarjimalari va tarjimonlari tarixi, yozma nutq tarjimalari va tarjimonlari bosib o’tgan tarixiy bosqichlar tahlili tarjima falsafasini yaratishda muhim ahamiyatga egalini aytdi.

Uchinchidan, tarjima falsafasini asosini qanday asarni, nima uchun, qanday maqsadda tarjima qilish zaruriyatini asoslab beruvchi tushunchalar majmuasi tashkil etadi. Har qanday asarning (asar keng ma’noda) nafaqat badiiy estetik ahamiyatini, balki, uning mohiyatini, tarbiyaviy va ilmiy salohiyatini aniqlashday javobgarlik ma’suliyati tarjimon zimmasida bo’lishligi talab etiladi deydi. Tarjima qilish uchun tanlanayotgan narsa (asar) tarjima qilinayotgan xalqning ma’naviy-marifiy, ahloq va odob qoidalariiga mosmi yoki begonami,

foydalimi yoki zarar keltiradimi? Bu holatlarni aniqlash tarjimondan alohida a’lohida e’tibor talab qilishini aytadi. Domla misol tariqasida so’ngi paytlarda televideniyada chuqur mulohaza qilmasdan, bizning odob-axloq normalarimizga yot bo’lgan ba’zi bir seriallarni o’zbek tiliga o’girib namoyish etilishi holatlarini qattiq tanqid ostiga olgan. Bunday tarjimalrning foydasidan ko’ra zarari ko’proq deydi. Albatta, ushbu o’rinda alohida ta’kidlash lozimki, mantiqan tarjima (gap yozma tarjima haqida) o’zga tillardan ona tiliga qilinadi. Chunki tarjimon o’zi tanlagan asar uning xalqiga manzur, foydali bo’ladi degan umid qilib, asarning foydali tomonlarini o’z xalqiga yetkazish, ulashish niyatida tarjima qiladi. Tarjimaning muoffaqiyatli chiqishi esa tarjimonnnig o’z ona tili dunyosida, ruhida turib tarjima qilishi bilan asoslanadi. Bu ikki jarayon tarjima falasfasining yorqin korinishlaridan biri xisoblandi deydi. Ustoz bundan tashqari har qanday mohir tarjimon ham o’zga tillar ruhiyatiga to’liq kirisha olmaydi deb xisoblaydi. Bu holat xalqlarning geografik nuqtai nazaridan bir-biridan olisda joylashganligi, tillarning turli oilalarga mansubligi va xalqlarning turli madaniy, diniy xususiyatlarga ega ekanligi bilan isbotlanadi.

To’rtinchidan, tarjima falsafasi tarjima qilinishi zarur bo’lgan yozma yodgorliklarning janirini aniqlash va uni o’ziga xos bo’lgan tarjima xususiyatlarini belgilab berish asoslanadi. Bu borada barcha ilmiy, publisistik tarjimalardan farqli o’laroq, badiiy tarjima nazariyasi va amaliyoti alohida diqqat va e’tiborga molikdir. Chunki, “adabiyot eng eng avvalo inson ruhyatiga sayohatdir. Shuning uchun adabiyot yo’li- sir yo’li, ilohiy go’zallk va hayrat yo’li. Asrlar mobaynida badiiy ijodda nima kashf etilgan bo’lsa, ularning hammasi ruh va ko’ngil olamiga kirib boorish va sayohat qilishdan yuzaga keladi. Domla ayniqsa diniy, muqaddas, ilohiy kitoblar tafsiri haqida gap boradigan bo’lsa, “tarjima” atamasining mazmun mohiyatiga alohida e’tibor qaratilmog’i lozimligini ukdiradi. Chunki ilohiy oyatlarning mazmun mohiyati ularning tavjid qonuniyatlari asosida tallaffuz etilishi, o’ziga hos ohanglari bilan

bog'liq. (lekin tarjimada so'zlarning oxangi tovush tomonlari ifodalanmaydi). Qizig'i shundaki deydi domla: "ba'zi diniy oyat va suralar qiroat qilinganda, eshituvchilar uning mazmuni yoki ma'nosini bilmasalarda, talaffuz go'zlligi sexridami, e'tiqod qudratidami o'zgacha ruhiy holatga tushib qoladilar. Chunki bunday kitoblar matniga odamlarda o'zgacha muhabbat shakillangan. Qiziq bir voqeа, birga ishlovchi hamkasblarimdan birining aytishicha, muqqadas Quroni Karim ilk bor o'zbek tiliga tarjima qilinganda, mahalladoshlaridan biri bo'lgan bo'lgan bir mo'ysafid kishi uni o'zbekchasini o'qib chiqib, "yo'g'e men Quroni boshqacha tasavvur etganman", degan ekanlar. Haq gap. Muqqadas ilohiy kitoblarda barchamizda mo'jizaviy, bashariy taffakur bilan ilg'ab olish mumkin bo'limgan o'zgacha his yotadi. Ularning tafsiri ham o'zgacha bo'lmg'i lozim deydi.

Beshinchidan, albatta, tarjima falsafasi-tarjimaning lisoniy masalalari majmuasi yechimidan iborat. Dunyo tillarining turli tumanligi, o'ziga xos taraqqiyot yo'li, turli tillar oilasiga mansubligi, ularning structural-semantik, kognitiv-lingvistik, pragmatic, lingvo-madaniyatshunoslik xususiyatlari tarjimaning nafaqat nazariy, balki, amaliy masalalari yechimida katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu masalarni yoritishda "so'z" masalasi tarjimaning markaziy masalasiga aylanadi. Chunki asar g'oyasi so'zlar orqali ifodalanadi. Matn esa inson ruhini so'zlar orqali chizilgan rasmidir deydi. So'zning asl ma'no mohiyatini chaqmasdan turib, tarjimon asarning ichki sirini ocha olmaydi, asliyat ruhi va mazmunini tarjima qilingan tilda so'zlashadigan millatning ruhiyati bilan uyg'unlashtira olmaydi. Oltinchidan, zamonamizning fan va texnika taraqqiyotidan kelib chiqqan holda tarjima amaliyotining o'ziga xos yangi sohalari shakllanmoqda. Computer texnologiyalarining hayotimizning barcha sohalariga tezkorlik bilan kirib kelishi zamonaviy tarjimashunosligrining shakllanishiga olib kelmoqda. Albatta, hozircha ushbu soha ko'proq fan-texnika yoki oddiy muloqotga oid matnlar tarjimasi bilan shug'ullanayotgan bo'lsada, badiiy asarlar tarjimasi muamolari

yechimini toppish uchun katta izlanishlar qilish taqqazzo etiladi. Ustoz shuni ta'kidlaydiki tarjima nazariyasi tilshunoslik sohalari orasida alohida o'rin tutadi. Shuning uchun ham tarjima dunyosi boshqa fanlar dunyosi bilan o'zaro bog'liq bo'lib, fanlararo fan sifatida o'z falasfasiga egadir deb yozadi.

Professor M. Umarxo'jayev tarjimaning aloqa va chet rili o'qitish vositasi sifatida ham ta'kidlagan. Malakali chet tili o'qituvchilari tayyorlashda tarjima muhim ahamiyat kasb etadi, chunki o'qituvchining darsini tashkil qilish va dars jarayonida tarjimadan unumli va maqsadli foydalana bilishi ko'p jihatdan dars samaradorligini oshirish garovidir. Nemis, ingliz va o'zbek tillari turli tizimdagi tillarga mansub ekanligi uchun ham chet tili hodisalarini chuqurroq tushinib olishda tarjima asosiy vosita hisoblanadi. Ma'lumki, xorijiy til fakultetlarida tahsil olayotgan talabalar o'z ona tilisidan tashqari rus tili, ingliz, va nemis tillarini o'rganishadi. Bundan ko'rindiki, xorijiy tillar fakultetlarining har bir bitirvchisi o'z ixtisosligidan tashqari tarjimon sifatida ham faoliyat ko'rsatishi mumkin deydi domla. So'ngi yillarda O'zbekistonning xorijiy mamlakatlar bilan olib borayotgan aloqalarning o'sishi va jamiyatimizda kechayotgan integrallashuv jarayoni jamiyatning barcha jabhalarida tarjimaga bo'lgan ehtiyojni keskin oshirib yuboradi.

Xulosa qilib shuni takidlash lozimki, Ustoz tarjimadan tashqari tilshunoslik sohasida ham ma'lum izlanishlar olib borgan. Tilshunoslikni bir ummon deb hisoblasak professorning sohada qilgan ishlari shu ummonga qo'shilgan hissa hisoblanadi. Domla o'zining "Umumiyl tilshunoslik" kitobida birinchilardan bo'lib "Umumbashariy til muammosi va atamalar unifikatsiyasi" degan mavzuni kiritadi. Bundan tashqari ushbu kitobda tilshunoslikning nazariy asoschilarini Vilhelm von Humbolt va Ferdinand de Sossyur g'oyalari haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Ustoz nafaqat tilshunoslikni dolzarb mavzulari haqida, balki yurtimizda chop etilayotgan xorijiy tillarni o'rganish va tadqiq qilishga bag'ishlangan ilmiy ommabop jurnallarning ham soni ham sifatiga e'tibor

qaratish lozimligini ta'kidlagan. Men o'ylaymanki yuqorida keltirilgan ma'lumotlar til o'rgatuvchi va o'rganuchilar faoliyatida muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

2. Bob M.Umarxo'jayev lug'atshunos olim.

2.1 Zoonim komponentli frazalogizmlar o'quv lug'ati.

Professor M.Umarxo'jayev bugungi kunda chet til o'rganishda juda muhim bo'lgan lug'atlarni yaratishda ham samarali ish olib borgan olimlardan biri hisoblanadi. Olim o'zining bugungi kunda til o'rganishda qo'l kelayotgan frazalogizmlar o'quv lug'atini yaratib butun chet tili o'rganuvchilari va o'rgatuvchilari orasida katta obro' qozondi. Domla lug'at va undan foydalanish haqida shunday yozadi: xorijiy tilni o'rganish va o'rgatish jarayonida turli tuman lug'atlardan foydalanish katta samara berish ayni haqiqatdir. Darhaqiqat, har qanday tilning o'ziga hos lingvistik va ekstralinguistik xususiyatlari o'sha til iste'molida mavjud bo'lgan so'z va so'z birikmalarida, ayniqsa, frazeologik iboralarda yorqin namoyon bo'ladi. Chunki har bir xalqning o'z makoni va zamoni mavjudligi, o'zining hayvonot va nabotot olamiga egaligi o'sha tillarda o'ziga xos iboralarning shakillanishiga sabab bo'ladi. Bunday xususiyatlar xorijiy tillarni o'rganishda ma'lum qiyinchiliklar tug'dirishi aniq. Zoonim komponentli, ya'ni hayvonlar parandalar nomlari va ularning dunyosi bilan bog'liq bo'lgan tushunchalar yordamida shakillangan frazeologik iboralar ham tilning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Ustoz ushbu o'quv lug'atiga nemis tilida faol qo'llanib kelayotgan 500 dan ortiq zookomponentli frazeologik iboralarni kiritgan. Lug'atda iboralarning ma'nolarini turli uslublar yordamida ochib berishga harakat qilingan. Masalan, nemis tilidagi iboraning o'zbek tilida to'liq ekvivalenti mavjud bo'lsa, o'sha ekvivalent orqali ma'no ochib beriladi. Masalan:

1. Aus einer Mucke einen Elefanten machen- pashshadan fil yasamoq;
2. Schlau wie ein Fuchs sein - talkiday ayyor bo'lmoq;

3. Storrisch wie ein Esel- eshakday qaysar;
4. Diebische Elster- o'g'ri zag'izg'on.

Ba'zi hollarda nemis tili frzeologizmning o'zbek tilida qisman- to'liq bo'lмаган эквиваленти орқали ма'носини очиб беришга гаракат qilingan. Masalan:

1. Hungrig wie ein Wolf sein- itday (bo`riday) och bo'lmoq;
2. Jemand ist kalt wie ein Fisch- kimdir ilonday (baliqday) sovuq bo'lmoq;

Nemis tilining ko'pchilik frazeologik iboralari o'zbek tilida mavjud-o'xshash bo'lган- analoglari yordamida tarjima qilinadi. Bunday iboralarda ishtirok etgan komponentlar (atamalar) turli bo'lsada ular ifodalagan frazeologik ma'no bir biriga juda yaqin.Masalan,

1. Den Bock zum Gartner machen- qo'yni bo'riga topshirmoq;
2. Zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen- bir o'q bilan ikki quyonni otmoq;
3. Eins hinter die Loffel kriegen- tarsaki yemoq;

Domla ushbu lug'atni o'quvchiga taqdim etar ekan lug'atda talabalar uchun ma'lum ko'rsatmalar va topshiriqlar ham xavola etgan. Nemis tilini amaliy o'rGANISHDA va tillarni qiyosiy tahlil qilishda ushbu lug'at o'ziga xos qo'shimcha manba sifatida xizmat qiladi.

Ustoz talabalarga ushbu lug'atni havola etgan keyin, bu sohadagi faoliyatini to'xtatib qo`ymadi. U butun o'zbek xalqi uchun zarur bo'lган diniy atamalar lug'ati tashvish bilan yashadi va unga “O'zbek tilining diniy atamalri lug'ati qachon tuziladi” degan savol tinchlik bermadi. Domla huddi shu nom bilan maqola ham yozdi va uni jamoatchilik hukmiga havola qildi. Maqolada tilimizning ushbu noyobqatlami fonetik- orfografik (imloviy) ko'rinishi, leksik- semantic, structural-funksional xususiyatlari chuqr o'rGANILMAGANI, tilshunos va ilohiyotchi olimlar hamda mutaxasislar nazaridan ko'p yillar chetda qolgani oqibatida chet tillardan o'zlashtirilgan diniy atamalarning leksik ma'nolarini izohlashda hamda tafsir

qilishda subekttivlik yoki umumiylit, o'zga tillardan ba'zi tushuncha va atamalarni o'zlashtirishda asossiz erkinlik, ba'zi hollarda o'ta arabchalaشتirish yoki forschalaشتirish holatlari ko'zga tashlanayotganligini bayon qildi.. Ushbu holat nafaqat tilshunoslarni balki keng jamoatchilikni ham tashvishga solayotganini yozdi. Misol tariqasida domla "Xidoyat" jurnalining 2004 yil birinchi sonida berilgan muallif Abduqahhor Shoshiy domlaning "Har kim bilganicha yozaveradimi" maqolasini keltirgan. Muallif tahririyatga murojat qilib, jumladan, shunday yozgan: "O'zingizga ma'lum, mustaqillik sharofati bilan dinimiz manbalari, ko'p ilmiy ommabob kitoblar chop etiliyapti, maqolalar e'lon qiliniyapti. Bu hol uchun albatta shukur qilsa arziydi. Ammo diniy atamalarning tirli maqolalarda turlicha nashr qilinayotgani ziyo ahlini ancha shoshirib qo'yemoqda. Masalan, Yaratgan Egamizning ismi goh "Olloh", goh "Alloh" tarzida yozilmoqda. Xo'sh ulardan qaysi biri to'g'ri? Buni kim aniqlaydi va kim javob beradi? Yoki har kim o'zi bilganicha, o'zi istaganicha yozib ketaveradimi? Mening fikrimcha, bunday harxilliklarga chek qo'yadigan vaqt yetb keldi. Aks holda diniy atamalar borasida savodsizlik avj olib ketishi va lotin alifbosiga to'la o'tilgach isloh qilish mumkin bo'lmay qolishi hafi hozirdanoq seziliyapti. Shuning uchun men "Xidoyat" sahifasida diniy atamaga bag'ishlangan bir rukn ochilishni va ruknda nafaqat diniy ulamolarni yoli arabshunoslarni, balki adabiyotshunos va tilshunos olimlarni ham jalb etib, u yoki bu diniy atama yuzasidan babs-munozara olib borilishini taklif qilgan bo'lardim" deb yozadi. Domla shu va boshqa muamoli holatlarni ham yozadi. Yuqoridagi holatlarni inobatga olgan holda Ustozning "Diniy atamalar va iboralar lug'atni"ni yaratishiga quyidagi holatlar sabab bo'ldi.

Birinchidan, kurrayi zamindagi barcha tillar qatorida o'zbek tilinig ham qadimdan misqollab to'plagan, o'ziga xos shakillangan maxsus diniy leksik-semantik qatlami mavjudligi. Shu o'rinda qadimgi dunyo tilshunoslilik ilmining kurtaklari, boshlang'ich bosqichlari diniy adabiyotlar tahlili va tafsiri orqali

yuzga kelgani, rivojlanganini alohida ta'kidlash lozim. Yorqin misol sifatida qadimgi xind tilshunosligining qadimiylar “Veda”lar-diniy gimnlar tahlilidan boshlanganini ko'rsatish mumkin. Arab tilshunosligining yuzaga kelishi esa muqaddas Quroni Karim tafsiri bilan bog'liqligini yodga olishning o'zi kifoya.

Ikkinchidan o'zbek tilshunosligida ushbu noyob leksik qatlarning qay darajada ilmiy hamda amaliy maqsadda o'rganilgani darajasi, tarixi va hozirgi holati masalasi. Albatta, bu xususda maxsus ilmiy-tarixiy tadqiqotlar olib boorish taqazo etiladi, chunki sohada ma'lumotlar juda kam. Domla shu o'rinda o'zbek tilining uch asosiy davri alohida-alohida o'rganilmog'i lozim deydi.

Birinchi davr- sobiq sho'rolar davriga qadar bo'lgan davr.

Ikkinci davr – sho'rolar davri.

Uchunchi davr- mustaqillik davri.

Uchinchidan, jiddiy ilmiy tahlil qilinishi lozim bo'lgan sohalardan yana biri o'zga tillardan o'zlashgan atamalar ma'nolari doirasining o'zbek tilida izohlanish darajasi. Ma'lumki, ba'zi bir o'zlashtirma so'zlarning ma'nosini ma'lum davr o'tishi bilan kengayishi yoki, aksincha torayishi mumkin. Bu masala diniy tushunchalar borasida o'ta nozik, ma'suliyatli masaladir. Chunki atamalarning haqiqiy ma'nolarini bilmasdan ularga xohlagancha munosabatda bo'lish, turli maqbul-nomaqbul holatlarda qo'llash nafaqat turli ihtiloflar kelib chiqishiga, balki diniy ta'limotning asosiy mohiyatini buzib ko'rsatishga olib kelishi mumkin.

To'rtinchidan, dunyo lug'atshunoslik amaliyotida so'zlarning, shu jumladan, diniy atamalarning ham ma'no doirasini chuqurroq ochish, ularning kontekstlarda qo'llanish ko'laminib ko'rsatish niyatida an'anaga ko'ra nufuzli, xalq e'tiboriga tushgan turli adabiyotlardan ilyustrativ misollar olinadi. Albatta, bu jarayonni amalga oshirish mobaynida lug'at mualliflaridan, birinchidan olinayotgan misollar manbalarining nufuzini aniqlash, ikkinchidan, ilyustrativ

misollarning o’zbek tili normalari asosida shakillanishiga ishonch hosil qilish, adabiyotlarning davriy ahamiyatini aniqlashda o’ta holislik, odillik talab etiladi.

Shu o’rinda filologiya fanlari doktori, professor Abdulhay Sobirovning M.Umarxo’jayevning “Diniy atamalar va iboralar lug’atni” ga yozilgan taqrizida quyidagi fikrlar bayon qilingan. Lug’at muallifining tilimizda azaldan mavjud bo’lgan diniy tushunchalarni ifodalovchi atamalarni yig’ib, ularni izohlashga axd qilganini har tomonlama qo’llab quvatlash zarur. Shu o’rinda bir narsani ta’kidlab o’tish kerak deb yozadi domla, bundan chorak asr avval bunday tipdagи lug’atni tuzish uyoqda tursin, diniya atmalar haqida gapirish ham mumkin emas edi. Bularning barchasi mustaqillikning sharofatidan nishona. Lug’atni ma’qul tomonlarini quyidagilarda ko’rish mumkin.

1. Diniy atamlar ming yillar davomida tildan tilga ko’chib, sayqal topib, og’zaki so’zlashuv tilida daryodek jo’shib-toshib ishlatalib kelingan bo’lsada, ularni to’plab, unifikatsiyalab, lug’at tuzishga hech kim jazm qila olmagan edi. Buning uchun muallif nafaqat tilshunoslik ilmidan, balki milliy qadryatlarimizdan, tariximizdan, urf odatlarimizdan yaxshi xabardor bo’lmog’i, har bir so’zga qalb ko’zi bilan qarab undagi mohiyatni dildan his qilmog’i lozim edi. Professor M.Umarxo’jayevda bu kabi fazilatlar bisyor. U so’z ilmini teran his qila oladigan, palagi toza, purtajriba, zamonamizning ilmli zotlaridan biridir deb yozadi. Eng muhimi deydi uning mislsiz say harakatlari tufayli bunday lu’at tilimizda ilk bor yaratildi deb fahr bilan aytadi.

2. O’zbek xalqi azal azaldan qalbi kengligi, daryoligi, mehnatsevar va hayotga intiluvchanligi bilan boshqa xalqlardan ajralib turgan. Bu xislat undagi diniy tolerantlikning ildiz otib, har tomonga tarmolanishiga sababchi bo’lgan. Lug’atning keng ma’noda amaliy ahamiyati aynan mana shu diniy tolerantlikka borib taqalgan. Unda faqat islam bilan bog’liq emas, balki xristianlik, buddaviylik, otashparastlik va boshqa dinlar bilan bog’liq va o’zbek tilida mavjud bo’lgan leksik birliklarga sodda, aniq, tushunarli tilda

izohlar berilgan. Lug'atda islomiy atamalar bilan birlgilikda abbat, apostol, arxipeskop, ikona, konfessiya, missioner, nirvana, papa, pasxa, patriarx, xoch, cherkov singari turli dinlarga oid atamalar izohi uchraydi. Misol uchun pasxa atamasini olaylik. Pasxa-yaxud-pesah-gunohidan o'tmoq, kechirmoq. Xristianlikdagi asosiy diniy bayramlardan biri. Iso masihning qayta tirilgan kuni sharafiga nishonlanadi. Hozirgi kunda Pasxa kuni oy- quyosh kalendarasi asosida hisoblanib, har yili o'zgarib turadi.

3. Atamalarga izoh berilganda, ularni mustahkamlovchi misollar ulug' zotlarning: Imom al- Buxoriy, Imom at- Termiziy, Imom G'azzoliy, Nosiriddin Burxoniddin Rabg'uziy, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy kabi allomalarining noyob asarlaridan olinganki, ular lug'atga uzukka qo'yilgan ko'zdek bo'lib tushgan, asarning amaliy ahamiyatini yuz chandon oshirishga xizmat qilgan.

4. Mustaqbillik sharofati bilan islom dinining taraqqiy etishi uchun ochilgan qutlug' va munavvar yo'ldan bugungi kunda ming turli insonlar qadam tashlab ketmoqda. Berilgan imkoniyatlardan, ne'matlardan shukronalik bilan foydalanayotganlar qatorida uch to'rtta surani o'rganib olib, dinni ayricha tushunib, o'zicha bilag'onlik qilayotgan, avomni turli yo'llarga yetaklaydigan chalamulalar ham yo'q emas. Ularning aksariyati din tilidagi atamalarining mohiyatini to'liq tushunib yetmagan bo'ladi. Mazkur lug'at ularga etiqodga oid atamalarining mazmun-mohiyatini anglab yetishlariga yaqindan yordam berishi tabiiy.

5. Yuqorida tabarruk nomlari tilga olingen buyuk zotlarning diniy tassavvuf yo'nalishidagi asarlarining mazmuni yurtdoshlarimizning ko'pchiligidagi hali-hanuz "tosh yong'oq" ligicha qolayotgani hech kimga sir emas. Mazkur lug'at bu kabi asarlarning mazmunini anglab yetishda ko'priq vazifasini o'taydi.

6. Lug'atda payg'ambarlar, aziz-avliyolar, anbiyolar, islom bilan bog'liq toponimik nomlar, faol qo'llanadigan so'z birikmalining kiritilishi va ularning manbalar asosida izohlanishi asarning qimmatini oshirish uchun xizmat

qilgan.Domla ushbu lug'at va uning yaratilish tarixi haqida quyidagicha yozadi. Ustozning ushbu lug'atni yaratishga bo'lgan qiziqishi ancha vaqtlar avval uyg'ongan. Professor M.Umarxo'jayev lug'at va uning tuzilishi haqida quyidagicha yozadi: "Alloh taologa cheksiz hamdu sanolar, hazrat Rasululohga bexad salotu salomlar bo'lsinkim, yaratgan Egamning tavfiqi birla bir ixlosmand ojiz bandasi sifatida, sizning diqqat e'tiboringizga ushbu arzimas lug'atni havola etishga jazm ayladik. Bunday lug'atni tuzish niyati kaminaning fikri- zikrini ancha oldin band etib, qalbimning to'rida uzoq vaqtlar davomida saqlanib keldi. Barchamiz uchun tanish bo'lgan XX asrdagi ijtimoiy-siyosiy tuzumning ta'siri hamda kaminaning G'arb tillari bo'yicha mutaxasis ekanligim bunday ma'suliyatli ishga yo'l bermay keldi. Allohga ming karra shukrlar bo'lsinkim,mustaqqillik sharofati ila o'zimiz orzu qilgan erkin fikrlash, erkin qalam tebratish kunlariga ham yetib keldik. Kurrai Zamindagi barcha tillar qatori o'zbek tilida ham qadim- qadimdan misqollab to'plagan, o'ziga xos shakllangan lug'at jamg'armasida maxsus diniy leksik – semantic tizimning barcha xususiyatlariga ega bo'lgan holda umumtil sistemasining ajralmas qismi sanaladi. Bunday betakror tizimning jamiyat taraqqiyoti, ahloqiy- odobiy normalari, meyyorlarini shakllantirish, hayot hamda turmush tarzini tartibga solishdagi ahamiyati, shu bilan birga, millat madaniy va ma'naviy dunyosining ajralmas qismi ekanligi isbot talab qilmydigan haqiqatdir. Darvoqe, ushbu qatlama leksikasi jamiyatning alohida chegaralangan bir guruhi uchun xizmat qiladigan hodisa bo'lmasdan, balki ushbu tilde gapiruvchilarning umum mulki, ya'ni umumxalq boyligidir. Kuzatuvlarimiz shuni ko'rsatadiki, ushbu o'ziga xos qatlamning fonetik- orfografik (imloviy) ko'rinishi, leksik- semantic dunyosi, structural- funksional xususiyatlari chuqur o'rganilmagani, xorijiy tillardan o'zlashtirilgan diniy atamalarning orfografiyasida, ya'ni imlosida turlilik, meyorlashtirilmaganlik, atamalarning leksik ma'nolarini izohlashda hamda tafsir qilishda subektivlik yoki umumiylilik, o'zga tillardan ba'zi atamalarni

o'zlashtirishda asossiz erkinlik kuzatiladi. Bunday har xilliklarga oydinlik kiritilishini hayotning o'zi taqozo etmoqda”.

Yuqorida tilga olingan holatlardan kelib chiqib, o'zbek tilining diniy atamalar lug'atini tuzishni kechiktirib bo'lmaydigan ma'naviy, diniy va kundalik ehtiyojdir deydi. Bunga mustaqbillik yillarda chop etilayotgan diniy va dunyoviy adabiyotlar salmog'i yetarli darajada zamin va manba hozirlab berdi.

Domla ushbu lug'atni o'quvchiga taqdim etar ekan xavola etilayotgan lug'atdan ko'zlangan asosiy maqsadni yuqorida ko'rsatib o'tilgan bo'shliqlarni baholi qudrat to'ldirganini yozadi. Chunki tilshunoslikda e'tirof etilgan funksional uslublar bilan bir qatorda barcha tillarda, jumladan, o'zbek tilida ham o'zining fonetik, leksik, gramatik, stilistik va boshqa qator xususiyatlariga ega bo'lgan diniy funksional uslub mavjuddir. Ushbu uslubning namoyon bo'lishi esa shu soha lug'atidir.

Ma'lumki, har qanday lug'at tarixiy manbalarga, avval chop etilgan lug'atlarga suyanga holda u yoki bu so'zning hozirgi paytda og'zaki va yozma nutqdagi iste'mol darajasini aniqlash asosida tuzilgan. Domlaning dastlabki kuzatuvlari shuni ko'rsatganki, bu sohada tarixiy manbalar yetarli bo'lishiga qaramasdan, lug'atshunoslik sohasidajuda katta oqsoqlik, bo'shliq mavjud edi. Ba'zi bir kitoblarga ilova qilingan qisqa-qisqa lug'atlardan tashqari mukammal, ilmiy asoslangan o'zbek tilining diniy atamalar lug'atini uchratmagan. Bu holat albatta, maxsus diniy atamalar kartotekasini tuzish zaruriyatini taqozo etgan. Maxsus kartotekasiz ilmiy va amaliy asosga ega bo'lgan lug'at tuzib bo'lmasligi ayni haqiqatdir. Ustoz kartoteka tuzish jarayonida, avvalambor so'ngi yillarda chop etilgan muqaddas Quronи karim tafsir va tarjimalariga asoslangan. Diniy e'tiqod mavzusida chop etilgan, tarjima qilingan kitoblardan, katta kichik xajmdagi risolalarda qo'llanib kelayotgan iste'moldagi atamalar olingan.”Xidoyat” jurnalida, “Islom nuri” gazetasining ko'p yillik sonlaridagi maqolalarda qo'llanib kelinayotgan, ilmiy tomondan

tadqiq qilingan atamalar kartotekadan joy olgan. Kartoteka 2004 yili “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” nashryoti tomonidan chop etilgan “Islom ensklopediyasi” qomusiy lug’ati, so’ngi yillarda chop etilgan besh jildli “O’zbek tilining izohli lug’ati” hamda “Islomshunoslik qomusiy lug’ati” (Toshkent. “movarounnahr” nashryoti 2013 y) da berilgan ilmiy ma’limotlar bilan, P.SHamisiyev va S. Ibrohimovning “Navoiy asarlari lug’ati” (Toshkent 2013) Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug’ati (1-4 t. O’zFa muxbir a’zosi E.I.Fozilov tahriri ostida, T 1983) xorijiy manbalarda islom va boshqa dinlar atamalariga bag’ishlangan maxsus lug’atlarda, 1941 1976 yillarda Amsterdam shahrida olmon tilida ikki marotaba chop etilgan “Handwörterbuch des Islam” Islom qo’llanma lug’ati kabi manbalar bunga misol bo’la oladi.

Aksariyat diniy atamalarni o’zbek tiliga xorijiy tillar, asosan, arab, fors hamda rus tili orqali Yevropa tillaridan o’zlashtirilganligi ma’lum. Shuning uchun har bir atamaning qay darjada o’zbek tili tizimidan o’rin olganligi, soddarоq qilib aytganda, ularning qo’lanishi, o’zlashtirilganlik darajasi, iste’moldagi holatini aniqlash yangi tuzilayotgan lug’at mualiflari zimmasiga katta ma’suliyat yuklaydi. Ba’zi bir atamalarning faol yoki nofaol qo’llanish darajasini aniqlashda lug’at tuzuvchilardan turli ilmiy va amaliy usullardan foydalanish talab etilgan. Bu borada, birinchidan, to’plangan faktik materiallar asosida tuzilgan kartotekaga asoslanildi. Ikkinchidan, baxstalab bo’lgan atamalarning holatini aniqlashda o’zbek tili ona tilisi bo’lmagan shaxslardan so’rovlar o’tkazilgan. So’rov nafaqat ilohiyotchi olimlar, diniy arboblar, balki turli yoshdagi, turli soha vakillari orasida o’tkazildi. Ko’pchilik tomonidan e’tirof etilgan u yoki bu atama va uning ma’nosи lug’atdan joy olgan. To’plangan kartoteka asosida lug’atga hozirgi kunda iste’molda bo’lgan quyidagi atama turlari kiritildi: asosiy diniy tushunchalarni ifodalovchi atamalar: Alloh, Ruh, Iymon, ishq; Diniy, ahloqiy odobiyl tushunchalar: Savob, Gunoh, Halol, Harom, Tavba; Alloh taoloning go’zal 99 ismlari: ar Rohman, ar Rohim, al

Malik, al Quddus, as Salom, al Mo'min, al Muhaymin, al Aziz, al Jabbor, al Mutakkabir, al Holiq, al Boriy, al Musovvir, al G'affor, al Qahhor, al Vahob, ar Razzoq, al Fattoh, al Aliym, al Qobiz, al Bosit, al Hofiz, ar Rofi, al Muiz, al Muzil, as Sami, al Basir, al Hakam, al Adl, al Latif, al Habir, al Halim, al A'zim, al G'ofur, ash Shakur, al Aliy, al Kabir, al Hofiz, al Muqiyt, al Ha'sib, al Jalil, al Karim, ar Raqib, al Mujib, al Vasi, al Hakim, al Vadud, al Majid, al Ba'is, ash Shahid, al Hay, al Qoyyum, al Vajid, as Somad, al Qodir, al Muqtadir, al Muahhir, al Avval, al Axir, az Zohir, al Batin, al Valiy, al Mutaoliy, al Borr, al Afuv, ar Rauf, al Muqsit, Malikul Mulk, Zul Jalalil Val Ikrom, al G'ani, al Mug'niy, al Moni, az Zor, an Nofi, an Nur, al Hodiy, al Vadi, al Boqiy, al Boris, ar Rashid, as Sobur kabi tabarruk so'zlar alfavit tartibida joylashtirilib, izohlab berilgan. Shu bilan birga Rahmon, Vohid, Jabbor kabi so'zlar ham alfavit tartibida berilib, asosiy ma'noga ishora qilingan. Masalan, Rahmon (al Rahmon farishtalar nomlari: Jabroil, Azroil, Munkir, va Nakir.) Payg'ambarlar nomlari: Odam, Idris, Nuh, Muso, Iso, Muhammad (s.a.v) hamda Muhammad (s.a.v) oila a'zolari va sahobalari (Oysha, Abdulloh, Abu Bakr, Ali, Xusyin.) Diniy atamalarni ifodalovchi atamalar: xayit, ro'za, pasxa, rojdestvo. Ibodatga oid va ularning vaqtalrini ifodalovchi atamalar: namoz, tahorat, juma, bomdot, shom, ruku, qoyim. Diniy unvon va darajani ifodalovchi atamalar: muftiy, shayx, imom, yepiskop, abbat, ravvin. Quronni Karimda tilga olingan ba'zi bir shaxslarning nomlari: Abu Lahob, Abu Jahl, Bibi Maryam. Vatanimiz zaminidan yetishib chiqgan buyuk allomalar, ilohiyotchilar va ular bilan bog'liq bo'lgan joy nomlari: Imom Buxoriy, at Termiziy, Moturudiy, Zamashariy. Muqaddas shaharlar va masjidlar nomlari: Makka, Madina, Quddus, shaharlari va u yerdagi masjid nomlari. Haj ibodati bilan bog'liq bo'lgan tushuncha va atamalar: ehrom, haj badal, qurbanlik, Arofot. Diniy kiyimlar turli diniy buyumlar nomalri: salla, paranji, hijob, tasbeh. Diniy-fiqiqiy atamalar: fasx, taloq, jizya.

Tilning boshqa tizim va qatlamlari qatorida diniy qatlam so'zлari ham umumiy tizimga uzviy munosabatda ekanligi aniq. Ushbu munosabatni ifodalash, namoyon etish ham lug'atni asosiy maqsadlaridan hisoblanadi, ya'ni diniy atamalarning bir-birlari bilan sinonimik: ribo-sudxo'r; antonomik: halol-harom; omonimik: qazo I- Alloh taoloning hamma narsalarning kelajakda qanday bo'lishini azaldan bilish; qazo; II- qilinishi lozim bo'lgan narsalarning belgilangan vaqtdan kechikib qilinishi; ko'p ma'nolik- mushaf 1) Quron karimning qo'lyozma nusxasi; 2) Quron karimning Hazrati Usmon (r.a) tashabbusi bilan to'plab, muqovalangan nusxalaridan har birining nomlanishi; ba'zi bir atamalarning imloviy variantlari: Alloh-Oolloh, diyakon- diakon kabilar shular jumlasiga kiradi. Ushbu xususiyatlar lug'atda imkoniyat darajasida bir-birlariga havola etish yo'li bilan izohlangan.

Lug'at filologik izohli lug'at maqomida bo'lганligi uchun asosiy e'tibor atamalarning ma'nosi va ma'nolarini to'g'ri, sodda, tushunarli, xolis ifodalashga qaratilgan. Lug'atshunoslik tajribasida keng qo'llanilgan uslublar yordamida, bir tomondan, atama ma'nosiga ta'rif, tushuntirish yo'li bilan izoh berilsa, ba'zi hollarda atamaning ma'nosi boshqa atamaning ma'nosiga havola etish yo'li bilan izohalangan. Alovida ta'kidlash lozimki, diniy atamalarga izoh berish boshqa til birliklariga berilgan izohlardan o'ziga xos xususiyatlari bilan farqlanadi, chunki diniy atamalarning, bir tarafdan, ma'no darajasi o'ta kengligi, ularning tarixiy voqeliklar, shaxslar bilan bog'liqligi bo'lsa, ikkinchi tomondan, atamalarning asosiy dominant ma'nolarining asrlar osha saqlanib qolganligi, deyarli ma'no o'zgarishlari sodir bo'lмаганлиги ularning alovida xususiyatlaridan biridir. Shu boisdan, atamalarga izoh berish jarayonida nafaqat lisoniy vositalarga tayanilgan, balki ekstralengvistik- tildan tashqari vositalarni ham hisobga olingan. Faqat shunday yo'l bilan atamaning ma'nosiga, uning vazifasiga aniq, to'liq izoh berilgan. Masalan, "Arofot" so'zining ma'nosini ochish uchun uning joy nomi ekanligi ta'kidlash bilan chegaralanib qolinsa,

uning Haj ruknlaridan birini bajarish jarayonidagi tutgan maqomi, vazifasi bir chetda qolib ketib, ma'nosi to'la ochilmay qoladi. Shuning uchun "Arofot" atamasiga kengroq izoh berish talab etiladi: Arofot- Makka shahridan o'n ikki mil uzoqda joylashgan katta tog'li maydon. Arofotda turish hajning asosiy ruknidir. Arofotda hojilarning ibodati arafa kuni to quyosh botguncha davom etadi. Arofot ulug' joy bo'lib, u joydagi duolar qabuldir. Belgilangan vaqtida Arofotda turmagan odamning Haji qabul bo'lmaydi. Lug'atga kiritilgan har bir atama yoki diniy iboraning ma'nosini yoritishda daliliy (ilyustrativ, tasdiqlovchi) misollarning ahamiyati kattadir. Bu misollar orqali, bir tarafdan, so'zning ushbu tilde mavjudligi daliliy isbotlansa, ikkinchi tomondan uning ma'nosi, qo'llanish ko'lami namoyon etilgan. Misollar salohyatli diniy va badiy adabiyotlardan, ilmiy jurnal va gazetalardan, o'zbek tilining izohli lug'atlaridan olingan. Masalan:

Azon. 1. Kundalik besh vaqt farz va juma namozining vaqtি bo'lganligini mazsus so'zlar, kalima orqali baland ovoz bilan, o'ziga xos yoqimli ohangda bildirish, e'lon qilish. 2. Ibodatga da'vat, chorlov.

Alisher Navoiy bir o'rinda muazzin chiroyli ovoz bilan azon aytishi lozimligini ta'kidlaydi, chunki bu nido yomon odamlarni ham masjid sari chorlaydi. Bu hol insonnig yaxshi so'z bilan ilonni ham inidan chiqarishga o'xshaydi, degan fikrni aytadi shoir. (Hidoyat.T, 2009, 30- bet).

Ajam, arablar arab bo'limgan Yaqin va O'rta sharq, O'rta Osiyo xalqlarini shunday nom bilan ataganlar. "*Alloh rahmat qilgur Az- Zamaxshariy ilm ul- odob, nahvu- sarf va lug'atshunoslik bobida boshqalarga misol bo'ladigan Benazir alloma edi. U o'z asarida arab tilida ijod qilgan ajamliklar (g'ayri arablar) orasida eng buyugidir*".(ITA.T, 2004 3, 7 bet)

Ba'zi bir atamalar og'zaki nutqda o'ziga xos ma'nolarda qo'llanishiga qaramasdan, lug'atda bunday atamalarning faqat diniy ma'nosiga izoh berilgan. Masaan, "Arosat" atamasiga "Islom aqidasiga ko'ra qiyomat kuni jannatga ham,

do'zahga ham tushmay, o'rtada qoladigan odamlar turadigan joy", deb izoh berilgan. Atamaning og'zaki nutqda ko'proq qo'llanadigan "na u yoq na bu yoq" ma'nosi izohlanmagan. Ayrim atamalar, kalimalar, to'g'ri birikmalarning qay holatga va kimga nisbatan qo'llanishi, xususiyatlari izoh berish jarayonida alohida ta'kidlab o'tilgan. Masalan:

" Assalomu Aleykum"- "sizga tinchlik, salomatlik tilayman!" Musulmonlarning o'zaro uchrashganda ishlatadigan salomlashuv iborasi.

"Astag'firilloh!"- "Allohdan gunohimni kechirishini so'rayman!"- Allohdan gunohlarni kechirish umidida aytilgan kalima.

"Alhamduliloh!"- "Allohga hamdu sanolar bo'lsin!"- shukronalik kalimasi.

"Alayhisalom"- "Unga Allohnинг salomi bo'lsin"- degan ma'noda bo'lib Payg'ambarlar ismidan keyin ishlatiladi. Domla muqqadima so'ngida quyidagi fikr mulohaza va ko'rsatmalarni havola etadi. " O'zbek tilining ushbu diniy atamalar izohli lug'ati keng doirada, butun o'zbek tilining diniy boyligini emas, balki hozirgi zamon o'zbek tilining keng iste'moldagi atamalarini tavsiflash, izohlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi va imkoniyat darajasida ularning meyorlarini belgilsh hamda barqarorlashtirishga harakat qilindi. Lug'atda har bir atamaning maqbul yozilish shakli, ma'nosi aniqlanadi va izohlanadi. Lekin meyoriy holatlarni ajratib olishda hozirda turli kamchiliklar, baxstalab holatlar bo'lishi tabiiy. Atamalar lug'atda alifbo tartibida berilgan. Lug'at tarkibiga nafaqat islom diniga xos atamalar, balki boshqa dinlarga xos bo'lgan ma'lum atamalar ham kiritilgan. O'zlashtirilgan atamalarning qaysi tildan o'zlashtirilganligini ko'rsatish maqsadida o'sh so'zni o'sha tilda qanday imloviy ko'rinishda bo'lsa, shundayligicha berishga harakat qilingan. Masalan, altar - lotincha altaria, biblya- yunoncha Βίβλος. Ushbu lug'at filologik izohli lug'at bo'lishi bilan bir qatorda qomusiy ensklopedik lug'at xususiyatlarini ham o'z ichiga oladi. Chunki yuqorida ta'kidlanganidek, diniy atamalar ma'nosini yoritish maqsadida erishish shunday yondoshishni talab etadi. Lug'at keng o'quvchilar

ommasisiga zaruriy qo'llanma sifatida xizmat qiladi, degan umiddamiz, chunki har qanday lug'at har bir xalqning nafaqat mo'jizakor til sandig'ini, balki tarixiy boyligini, diniy e'tiqodini, ma'naviy va ma'daniy sarchashmasini, urf – odati, mentalitetini, bir so'z bilan aytganda, xalq ruhini va uning betkor dunyosini o'zida namoyon etadi. Ushbu noyob dunyoni e'zoz va e'tibor bilan kelajak avlodga ko'z qorachig'iday asrab, avaylab yrtkazib berish har bir lug'atshunosning muqaddas, shu bilan birga ma'suliyatli burchidir. Ayniqsa, bunday ma'suliyat darajasi biron- bir ilm- fan, texnika, kasb- xunar sohalari lug'atini tuzish jarayonida bir necha bor ortib ketadi. Shu sababdan ham ushbu jarayonga soha mutaxassislarini, bilimdonlarni jalb etish va ular bilan hamkorlik qilish ilmiy zaruriyat va ehtiyij hisoblanadi. Ushbu ehtiyojlardan kelib chiqgan holda M.Umarxo'jayev "Diniy atamalar va iboralar. Ommabop qisqacha izohli" ni tuzish jarayonida mamlakatimizning yetuk dinshunos, islomshunos, ulamolari bilan bir qatorda o'zbek, arab tillari mutaxassisleri - filolog olimlar bilan yaqindan ilmiy muloqotda bo'lgan va ularni yo'l yo'riq, ko'rsatmalari va yordamlaridan keng foydalanishga harakat qilgan. Sababi til ilmining mashaqqatli va o'ta ma'suliyatli sohalaridan biri lug'atshunoslik ekanligi muallifni shunday yo'l tutishga undagan. Ustozning e'tirof etishicha, ushbu lug'atni tuzishga uni ilk bora ruhlantirgan va o'zining beg'araz maslahatlari va yordamlarini ayamagan marhum do'sti SHayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf hazratlariga, lug'atni ma'sul muharrirligi ma'suliyatini o'z zimmasiga olgan zamonamizning ham ilohiy, ham dunyoviy ilmlar sohibi, ulamosi Shayx Abdulaziz Mansur xazratlariga, filologiya fanlari doktori, Andijon davlat universiteti professori, hozirda O'zbekiston davlat O'zbek tili va adabiyoti universiteti prorektori, o'zbek tili leksikalogiyasining zukko bilimdoni Abdulhay Sobirovga hamda O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi til va adbiyot institutining tilshunos ba adbiyotshunos olimi Sayfuddin Sayfullohga, lug'at

tuzish jarayonida fidoiylik bilan ustoz bilan birga mehnat qilgan barcha shogirdlar, talabalar va hamkasblarga chuqr minnatdorchilik bildirgan.

Darhaqiqat ustozning lug'atshunoslik sohasida olib borayotgan ishlari maqtashga arziydi. Yuqoridagilardan quyidagicha **xulosa** qilish mumkin. Lug'atlar chet til o'qitishda juda katta ahamiyat kasb etadi. Domla O'zbekistonda birinchilardan bo'lib yaratgan "Zookomponentli frazalogizmlar o'quv lug'ati" va "Diniy atamalar va iboralar" lug'ati hozirda chet til o'rganuvchilar uchun balki butun xalqimiz uchun ishonchli manba bo'lib xizmat qilyapti. Diniy atamalar yillar davomida tildan tilga ko'chib, sayqal topib, so'zlashuv tilida daryodek jo'shib- toshib ishlatilib kelingan bo'lsada, ularni to'plab lug'at tuzishga hech kim jazm qila olmagan edi. Bunday ma'suliyatli ish uchun muallif nafaqat tilshunoslik ilmidan balki milliy qadryatlarimizdan tariximizdan xabardor bo'lmosg'i, xar bir so'zga qalb ko'zi bilan undagi mohiyatni dildan his qilmog'i lozim. Ustozda esa ushbu hislatlar bisyor. Domlaning say harakatlari va misliz izlanishlari tufayli bunday lug'at tilimizda ilk bor yaratildi. Lug'atlarni kelajakda nafaqat ta'lim sohasida balki hayot faoliyati davomida ham xamisha yo'ldosh va maslahatchi bo'lib qoladi.

3. Bob M. Umarxo'jayev til o'rganish va o'rgatish haqida

3.1 Xorijiy tillarni mukammal o'rganish va bilish davr talabi.

Professor M. Umarxo'jayev taniqli tilshunos, lug'atshunos bo'lish bilan bir qatorda haqqiqiy olmonshunos olimdir. U kishi ko'plab sohalar qatori til o'rganish va o'rgatishda ham talaygina ishlar qilgan. Jumladan u "Xorijiy tillarni mukammal o'rganish va bilish - davr talabi" nomli maqolasida quyidagi masalalarni yoritgan.

1. Zamonamizda misli ko'rilmagan tezlikda rivoj topayotgan fan-texnika hamda ijtimoiy-iqtisodiy sohalar, kashf etilayotgan yangiliklar, chop qilinayotgan ilmiy ommabop asarlar, jurnal va risolalarning shu qadar qamrovi

kengayib bormoqdaki, ulardan har qanday xalq vakili o'z vatanining rivoji boshqalardan sezilarli darajada orqada qolishi tabiiy hol. Taraqqiy etgan mamalakatlar yutuqlarini o'z vaqtida o'zlashtirish zaruriy ehtiyojdir.

Albatta, bunday ulkan axborot oqimi bilan o'z xalqini tanishtirish vazifasi, dastavval yetuk tarjimonlar zimmasiga yuklatiladi. Shu bois ikki tilni mukammal biladigan tarjimonlarga ehtiyoj oshayotgani tabiiy hol. Hozirgi kunda nafaqat badiiy asarlarni tarjima qilish masalasi bilan shug'ullanish, balki undanda dolzarbroq muammo - fan texnika yutuqlarini, ilmiy va maqola asarlar tarjimasi bilan shug'ullanish birinchi darajali vazifaga aylanmoqda. Buning uchun fan-texnika sohalarini, ilm fan atamalari (soha atamalari)ni yaxshi biluvchi maxsus tayyorgarlikka ega tarjimonlarni maqsadli tayyorlash vaqt kelgan. Shuni hisobga olgan holda respublikamizda maxsus tarjimonlar uyushmasini tashkil qilish zarurati tug'ilmoqda. Davr talabidan kelib chiqib bu uyushmaning o'z dasturini ishlab chiqish dolzarb vazifadir deb hisoblaydi ustoz.

2. Muamolarning yechimi, professor M.Umarxo'jayevning fikricha, faqat yutuqlar bilan chegaralanib qolishi mumkin emas. Ular bir maxsus yo'nalishgina xolos. Masalaning mohiyati maktab, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda oily o'quv yurtlarida chet tillarini qay darajada o'qitishga bog'liq. Avvalo, biz qaysi chet tillarini, nima maqsadda o'qitamiz, bu maqsadni amalga oshirish uchun o'quv soatlari yetarli ajratilganmi, o'quv yurtlarida uzlusiz ta'lim talablaridan kelib chiqib yaratilgan darslik va o'quv qo'llanmalariga egamizmi degan masalalar qo'yilishi lozim. So'ngra o'quv yurtlari uchun maxsus o'quv lug'atlari mavjudmi, lug'atlar ilmiy didaktik asosda tuzilganmi, leksik – gramatik minimumlar ishlab chiqilganmi, o'quvchi va talabalarning chet tilini bilish darajasi ya'ni chet tillarida gapirish, yozish, tarjima qilish darajasi qay ahvolda degan savollarga javob topish zarur. Olimning fikricha, o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlarida chet tillarini o'qitish tamoillarini tubdan o'zgartirish, chet tillar uchun ajratilgan soatlar miqdorini

qayta ko'rib chiqish, darslik va o'quv qo'llanmalar sifatiga yuksak talablar qo'yilishi zarur. Matematika, Fizika, Kimyo, Texnika, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalar bo'yicha qaydlar tayyorlashda chet tili ta'limiga muayyan mutaxasislikdan kelib chiqgan holda yondoshilishi lozim. Ular uchun sohaga oid matnlar bilan boyitilgan darslik va qo'llanmalar zarur. Talaba va o'quvchilarni maxsus soha atamalari, lug'atlari bilan ta'minlash kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb masala. Talabalar pirovard natijada chet tilida gapirish, yozish, maxsus soha ilmiy jurnalari, maxsus maqollarni o'qiy olish tarjima qilish ko'nikama va malakasiga ega bo'lmosg'i lozim deb ta'kidlaydi.

Davrimizning xorijiy tillar bo'yicha mutaxasislari esa nafaqat bir tilni, balki ikki, uch xorijiy tillarni mukammal bilishi, shu tillarda yozishi, shartnomalar tuzish, internet materilalaridan unumli foydalanish, ilm-fan atamalarini tarjima qilishni bilishlari talab etiladi. Yuzaki, nomigagina o'qitilayotgan chet tili darsliklariga chek qo'yilishi lozim. Mustaqil mamlakatimiz rivoji uchun xorijiy tillarni mukkammal biladigan turli soha mutaxasislari suv va havodek zarur. Domla chet til o'rganishni davr talabi ekanligini balki uning tarxi, buguni va istiqboli haqida ham bir qancha fikr va mulohazalarni ham yozgan. Azal - azaldan o'zga tillarni o'rganish, bilish barcha xalqlarning hayotiy ehtiyoji bo'lgan. Xususan ustoz bu haqida quyidagicha yozadi: "chet tillarini o'rganish hayotiy zarurat ekanligi ma'lum. Chunki xalqlar o'rtaсидаги ijtimoiy aloqalar, ilmiy va amaliy mushohadalar faqat til orqali amalga oshirilishi isbot talab qilmaydigan ayni haqiqatdir. Aynan shu sababli qadimdan nafaqat qo'shni xalqlar tillarini, balki uzoq- uzoqdagi rivojlangan mamlakatlar tillarini o'rganish orqali ham o'z Vatanimizning fan - texnikasi, ilmi, adabiyoti rivojiga baholi qudrat hissa qo'shilganligini e'tirof etish lozim. Bu jarayon har bir davrning o'z ehtiyojidan kelib chiqib amalga oshirilagan. Bu borada, qisqa bo'lsa ham, bobokalonlarimiz Al- Xorazmiy, Al- Beruniy, Ibn Sino, Farobiy, Mahmud Qoshg'ariy, Zamaxshariy xazratlarining bir nechta sharq

va g'arb tillarini bilganliklari, bilibgina qolmay, o'sh tillarda ilmiy asarlar yozganliklari, bundan tashqari, diyorimizda istiqomat qilgan xalqlar azaldan zullisonayn (bilingvist) bo'lganliklari va Alisher Navoiy bobomizning ikki tilda qanday qalam tebratganlarini eslashning o'zi kifoya qiladi.

Agarda XIX asrga qadar diyorimizda, asosan, chet tili sifatida arab, fors tillari puxta o'rganilgan bo'lsa, chor Rossiyasi tomonidan Turkiston o'lkasi zabt etilgandan so'ng rus tilini o'rganish va o'rgatish o'sh davrning dolzARB masalasiga aylangan edi. Oktyabr to'ntarishidan so'ng esa rus tilini keng o'rganish bilan bir qatorda ilk bora roman-german (nemis, ingliz, fransuz va hatto italyan) tillarini o'rgatishga qaratilgan xukumat qarorlari chiqarilgan va bu qarorlarda bir qator xorijiy tillar bo'yicha mutaxasislarni jalg etish ko'zda tutilgan. Roman – german tillarini keng doirda, ya'ni barcha o'quv maskanlarida o'qitish asosan ikkinchi jahon urushidan keyin amalga oshirildi. Bu o'rinda 1948 yili Toshkentda tashkil etilgan chet tillari pedagogika instituti (hozirgi O'zbekiston davlat Jahon tillari universiteti) respublikamizning barcha viloyatlarida chet tillari o'qituvchilari tayyorlab berish, mahalliy aholi orasida chet tillari bo'yicha ilmiy darajali olimlar yetishtirib chiqarish hamda respublikamiz viloyatlaridagi institute va universitetlarda xorijiy tillar fakultetlari, Andijon, Samarcand shaharlarida chet tillari institutlari shakllanishida ahamiyat kasb etdi". Shu o'rinda domla Andijonda chet tillari tarixi va buguni haqida quyidagilarni yozadi "Andijon davlat universiteti tarkibida hozirda mavjud bo'lgan xorijiy tillar fakulteti o'ziga xos ulkan boy tarixga ega. Uning tashkil bo'lish tarixi sobiq ittifoq hukumatining 1961 yilda chiqargan chet tillarini o'qitishni kuchaytirish xususidagi ma'lum qarorning ijrosini ta'minlash yo'lida viloyat va respublika raxbarlarining g'ayratli faoliyati bilan bog'liqdir. Chunonchi, 1962 yilda sobiq Farg'ona pedagogika instituti tarkibida chet tillari fakultetini tashkil etish to'g'risidagi qaror chiqarilgan bo'lsa, 1963 til sentyabr oyida Andijon davlat pedagogika institutida ham chet tillaridan mutaxasis

pedagoglar tayyorlaydigan bo'lim ochish to'g'risida ko'rsatma berildi. Shunday qilib, 1963 yildan boshlab Andijon viloyatida yuqori malakali nemis hamda ingliz tili va adabiyoti o'qituvchilari tayyorlovchi bo'limga asos solindi. Mazkur bo'lim institutning tarix – filologiya fakulteti tarkibida bo'lib, fakultet dekani dotsent F.I. Is'hoqov edi. Yangi ochilgan bo'limda ta'lim sifatining talab darajasidan kelib chiqib, instituti raxbariyati rus va xorijiy tillar kafedrsini Ikkita mustaqil – rus tili va xorijiy tillar kafedrasiga ajratish masalasini qo'ydi.

Vazirlikning buyrug'i bilan kafedralar ochilgach, rus tili kafedrasiga dotsent M.E. Xabibov, chet tillar kafedrasiga J.M. Melenevskiy mudir etib tayinlandi. Ushbu bo'lim 1965-1966 o'quv yilidan boshlab chet tillari fakulteti maqomida pedagogika institute (hozirgi ADU) tarkibida shaklandi. 1966 yili Andijon chet tillari institute tshkil qilindi. 1965 yili Andijon viloyatida (Namangan hamda Andijon bitta viloyat edi) 1400dan ortiq umumta'lim maktablari mavjud bo'lib, ularning har beshtasiga oliy malumotli rus va chet tili o'qituvchisi, qishloqlarda esa 10-15ta maktabga bitta shunday pedagog to'g'ri kelardi. Shularni hisobga olib Andijonda yangi tillar pedagogika instituti tashkil etildi.

Institut tarkibida rus tili va adabiyoti, chet tillar fakultetlari faoliyat ko'esata boshladи. Bugungi kunda mustaqil respublikamizda, shu jumladan, Farg'ona vodiysida ham, xorijiy tillarni o'qitish jahon standartlari talablari darajasida olib borilmoqda. Hozirda fakultetda uchta bo'lim, ya'ni ingliz, nemis, fransuz tillari bo'limlari yangi davlat standarti asosida yaratilgan o'quv dasturi va rejalariga ko'ra samarali faoliyat olib bormoqda. Fakultetda yangi o'quv dasturi amalda o'zining ijobiy natijalarini bermoqda, talabalarda xorijiy tillarni o'rGANISHGA bo'lgan qiziqish juda yuqori, chunki barcha fanlar xorijiy tillarda tajribali, zamonaviy metodlarni mustahkam egallagan soha mutaxasislari tomonidan olib borilmoqda. Talabalarda fanlarni o'zlashtirish foizlari ham yuqori, ularning nutqi ravon va jo'shqin, ular turli mavzularda bemalol muloqot

olib boorish malaka va ko'nikmalariga egadirlar. Fakultet istiqbolida boshqa bir qator xorijiy tillarni, jumladan, xitoy, arab, hind kabi dunyoda o'zining qo'llanishi doirasi bilan alohida o'rin tutuvchi va muhim ahamiyat kasb etuvchi ko'p millionli gapiruvchilarga ega bo'lgan tillarning maxsus bo'lim va fakultetlarini ochishdek katta ma'suliyatli ishlar ko'zda tutilgan, shuningdek xorijdagi turdosh oily yurtlari bilan talaba va o'qituvchilar almashish kabi rejalarни amalga oshirish va boshqa yana bir qator muhim tadbirlar fakultet istiqbolli rejasida o'rin olgan."

Ustoz bundan tashqari uzluksiz ta'lim tizimida ham qator fikr va mulohazalarini ham bildirgan. Fikrimizning dalili sifatida professor Muxtorxo'ja Umarxo'jayev bilan 2011 yil "Ma'rifat gulshani" gazetasi muxbiri Feruza Mirzaolomova "Uzluksiz ta'lim uzulib qolmasin" mavzusida suhbat olib borganini misol qilishimiz mumkin. Suhbatda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi majlisidagi dolzarb mavzular uzluksiz ta'lim sistemasining faoliyati to'g'risida alohida to'xtalib, quyidagi masalalarga e'tibor qaratildi. Birinchidan, 9-sinf bitiruvchilarining kasb hunar ta'limi bilan to'laqonli qamrab olinishini nazarda tutgan holda ularni o'qishga qabul qilishni tegishli ravishda tartibga solish; ikkinchidan, o'qituvchilar tarkibini tayyorlash sifati va ularning malaksini oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratish, uchinchidan, kasb- hunar kollejlarini tamomlab chiqayotgan bitiruvchilarni ishga joylashtirish kabi masalarga javob topdilar. Domla yuqoridagi masalarga quyidagicha fikr mulohazalarini bildirdi. Mamlakatimizda yangi uzluksiz ta'lim tizimi shakllanmoqda. Barcha ta'lim bosqichlari o'z maqomlariga ega. Xo'sh, ushbu bosqichlar bir- birlari bilan qanday holatda uzluksiz aloqa o'rnatgan, yoki ularning oralarida uzilish bormi? Ular bir – birlarini qaysi yo'sinda to'ldirib bormoqda? ushbu savollarga ustoz quyidagicha fikr bildiradi. "Shakllantirilayotgan uzluksiz ta'limning o'z maxsus tamoyillari mavjud. Shu tamoyillar asosida ta'lim amalga oshirilmas ekan, ijobiy natija kutish mumkin emas. Biz ham hozir shu usulga o'xshagan, ammo

o'zimizga xos bo'lган узлуksиз ta'lim tizimini yaratdik. Yaratilgan barcha shart – sharoitlar, zamonaviy jihozlar bilan ta'minlangan xonalar, milliardlab sarflangan sarmoyalar o'zini qay darajada oqlayapti? bu dargohlarda qanday muallimlar ishlayapti? O'z ishini sevgan fidoiylarmi yoki “kun o'tsin”ga borib keladiganlarmi? Agar o'z sohasining bilimdonlari muallim bo'lsalar nur ustig a'lo nur. Agar buning aksi bo'lsa, ular tarbiyasidagi yoshlar kimlar bo'lib yetishadi? Buni tasavvur qilishning o'zi aqlga sig'maydi. Qolaversa, bugungi kunda kollejlardagi darsliklar va qo'llanmalar kimlar tomonidan yaratilgan? Ularning sifati bugungi kun talabiga javob beradimi? O'quvchilarining bilim darajasi qay darajada? Kollejlarni bitirayotgan talabalar qayerda ishlayaptilar va nimal bilan bandlar? Akademik litseylarni tamomlagan talabalarning hammasi ham oliy o'quv yurtlariga kirib yetarli ball to'playaptilarmi?“ ushbu savollarga ustoz juda jo'n aniq qilib javob berdilar. Domla G'arb mamlakatlari ta'lim tizimini tajribasini uzoq yillar davomida chuqur o'rganganligi uchun quyidagi haqiqatni aytadi: „Biz tanlagan узлуksиз ta'lim yo'lining o'z tamoyili yo'nalishi mavjud. Biz o'sh yo'ldan borsak, yuqorida ta'kidlab o'tilgan savollarga hojat qolmaydi. Birinchidan, узлуksиз ta'lim har bir shaxsning iqtidorini rivojlantirish uchun xizmat qiladi, ya'ni „iqtidor узлуksizligi- asosiy ustun“. Bu nima degani? Jamiyatning vazifasi ana shu iqtidorni aniqlash va rivoj toptirish uchun shart – sharoit yaratishdir. Buning uchun biz bosglang'ich maktablarni xususiy maktablarga aylantirishimiz kerak. Bu maktabda oliy toifali, tajribali o'qituvchilar ishlashini ta'minlashimiz kerak. Ularning maoshlarini o'rta ta'lim o'qituvchilari maoshlaridan 15-20 foiz yuqori bo'lislari shart. Farzandlarimiz 6 yoshdan 10 yoshga qadar ularning qo'lida ta'lim tarbiya oladilar. Boshlang'ich mактабни tamomlash arafasida barcha o'quvchilarga ota-onasi, psixolog, mактаб mamuriyati va o'qituvchisi ishtirokida alohida alohida tashxis qo'yiladi. Masalan Tohirning qobiliyati matematikaga, Farhodning qobiliyati botanikaga, Oyshaning qobiliyati she'riyatga moyil ekanligi e'tirof etish lozim. Ushbu o'ziga xos

qobilyatni rivojlantirish uchun o'rta maktabni ham ixtisoslashtirish lozim. Ushbu maktablarda umumta'lim fanlari bilan qatorida ma'lum fan sohalari chuqurlashtirib o'qitilishi kerak.

Bunday maktablarning afzalligi quyidagicha: birinchidan, o'quvchilar o'zlari istagan fanlari va o'zlariga o'xshagan sinfdoshlarga ega bo'ladilar ya'ni bir sinfda bir fanga qiziqgan iqtidorli yoshlar to'planadi. Ikkinchidan, bu maktablarda o'z faninig mutaxasislari jamoasi shakllanadi. O'quvchilar besh yil o'qiganlaridan so'ng yana bir bor ularga tashxis qo'yiladi: qobilyat rivoj topdimi? So'nmadimi? Bunday tashxis natijasida matematika-fizika fanlaridan iqtidorli o'quvchilar ushbu fanlardan ixtisoslashgan kollej yoki litseylarga yo'llanma oladilar. O'quvchilar 18 yoshga to'lganlarida kollej va litseylarni bitirish to'g'risida diplom oladilar hamda shu asosda o'zlari tanlagan yo'nalish bo'yicha oliy o'quv yurtlariga xujyat topshiradilar. Oliy o'quv yurtiga alohida kirish imtixonini topshirishning xojati qolmaydi chunki uning sakkiz yil davomida iqtidor asosida tanlagan fanlarida erishgan natijalari oliy ta'lim qabul komissiyasietiborida bo'ladi. Kollej - litsey - oliy o'quv yurtlari o'rtasidagi uzluksizlikni shu yo'sinda amalga oshirilishi bir tomondan ma'suliyatni oshirsa ikkinchi tarafdan ularning mavqeini ham oshiradi. Oliy o'quv yurti talabasi magistraturaga, nomzodlik dissertatsiyasi va shu tarzdagi ilmiy pillapoyalardan ko'tarilib boradi“. Darhaqiqat ustozning bu borada bergen fikrlari hozirgi kunda amalda qo'llanilmoqda. Domla bu ta'lim tizimini uzluksizligini shu yo'sinda ta'minlay olinsa misli ko'rilmagan natjalarga erishish mumkinligini aytgan.

O'zbekistonda chet tillarni o'rganish va o'rgatishning yangi bosqichi.

Professor M.Umarxo'jayev ushbu sarlavha mazmunidan kelib chiqgan holda shuni ta'kidlaydi “har qanday yangilikning yuzaga kelishini amaldagi mavjud eskilikning qadr-qimmatini e'tirof etgan holda, uning tarixiy jarayonda

tutgan o'rni va ahamiyatini inobatga olib, zamon taraqqiyoti talablaridan kelib chiqib tahlil qilish maqsadga muofiq bo'ladi."

Vaqtalar o'tishi bilan birga insonlar va ularning talab va ehtiyoji ham o'zgarib boradi. Bu isbot talab qilmaydigan aksiomadir. Hayotimizning turli jahbalarida bo'lgani kabi chet tillarini o'rganish sohasida ham shunday tarixiy jarayonni kuzatish mumkin. Xususan domla bu haqida bundan minglab yillar avval diyorimizda arab, fors tillari kabi chet tillarga bo'lgan ehtiyoj, qiziqish qay darajada rivoj topganini, buyuk allomalarimiz ushbu tillarda ilmiy tadqiqotlar olib borganliklari, bobokalon shoir-yozuvchilarimiz ushbu tillarda durdona asarlar yaratib, o'lmas meros qoldirganliklarini yozadi. Mana, salkam ikki asrdirki, Markaziy Osiyoga rus tilini kirib kelishi, ayniqsa so'ngi yuz yil ichida unga bo'lgan talab, ehtiyoj qay darajada yuqori bo'lganligiga o'rta keksa avlod vakillari guvohdirlar. Rus tilining hayotimizning barcha jahbalarida qo'llanishi, ilmiy tadqiqot olib borishdagi ahamiyatini, fan texnika tilining rivojini, g'arb tillaridan o'zlashtirilayotgan tushuncha, atamalarning shakllanishdagi rolini ustoz juda yaxshi yoritib bergen. Xo'sh, hozirgi kunda, ya'ni XXI asrning boshlang'ich choragida davlatning til siyosati qanday holatda?

Dunyodagi global taraqqiyot, yangi kashfiyotlar, ayniqsa, internet aloqa tizimining tillarni o'rganishga ko'proq e'tibor qaratish lozim va nima maqsadda? Davr taraqqiyoti, globallashuv jarayoni yoshlardan bir necha xorijiy tillarni bilishlarini talab etmoqda. Ushbu ehtiyojlardan kelib chiqgan holda 2012 yil 10 dekabrdagi "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillshtirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi Prezident Qarori Respublikamizda chet tillarni o'qitish siyosatining yangi bosqichiga asos solib berdi. Ushbu qaror o'z vaqtida e'lon qilinganligi barcha xorijiy tillar mutaxasislari, professor o'qituvchilar yakdillik bilan e'tirof etganlar. Chunki mamalakatimizda G'arb tillarini o'rganish, asosan, o'tgan asrning 50-yillaridan so'ng keng ko'lamda joriy

etilganligi, o'ziga xos ilmiy-amaliy tajribalar to'planganligi, so'ngi paytlarda esa xorijiy tillarni o'qitishning ko'p sohalari davr talabiga javob bera olmayotganligi bunday qarorning dunyoga kelishiga asosiy sabab bo'lgan.

Qarorda ko'rsatilganidek, "asosiy e'tibor G'arb tillarini, ayniqsa, ingliz tilini keng qamrovli o'rgatishga qaratilgan. Ushbu g'oya davr talabidan, fantexnika taraqqiyoti ehtiyojidan kelib chiqganligini biz tilshunoslar yaxshi bilamiz" deydi ustoz va so'ngi chorak asr mobaynida ingiliz tili, Birinchidan, dunyo millatlari orsidagi muloqot tiliga aylanib ulgurgan; Ikkinchidan, internet sahifalaridagi asosiy information materillar ingliz tilida berilmoxda; Uchinchidan, ingiliz tilida chop etilayotgan fan- texnikaga oid ilmiy nashrlar va badiiy adabiyotlar soni tillar o'rtasida birinchilikni egallab turibdi; To'rtinchidan, dunyoning barcha mamlakatlarida ingiliz tili asosiy xorijiy til sifatida o'qitilmoqda. Shularning o'zi ingliz tilini keng qamrovda o'rganishni talab etadi.

Hozirgi kunda ingliz tilini mukammal o'rganmasdan turib, jahon hamjamiyati bilan teng qadam tashlab bo'lmaydi. Domla yuqoridagi fikrlar qatorida nafaqat ingliz tilini balki boshqa rus, nemis, fransuz va xitoy, arab tillarini ham o'rganishni, ularda yozilgan noyob asarlarni ham bilishni ta'kidlab o'tgan. Darhaqiqat, yoshlar orasida hozirgi kunda 2-3 xorijiy tilni mukammal bilish zmonaviy ehtiyoj xisoblanmoqda zero ko'ptillik bizga ota bobolarimizda meros.

Yuqorida keltirilgan qaror va mulohazalardan kelib chiqgan holda domla endi chet tillarni o'qitish bo'yicha yangi davlat ta'lim standartlari asosida yaratilgan o'quv dasturlar va rejalgarda ko'ra o'quv jarayoning tashkil etilishiga oid quyidagi fikr va mulohazalarini bildiradi. "Mustaqil va ozod vatanimizda hayotimizning barcha jabhalari bo'yicha olib borilayotgan ishlar o'zlarining samarasini berayotganligi sir emas. Qaysi sohani olmang, unda tubdan o'zgarishlar va yangilanishlar joy olmoqda, shu jumladan, ta'limda ham

yangicha ish uslublari va zamonaviy ilg'or texnalogiyalar bilan ishslash hayot tarziga aylanib bormoqda. Inqilobiy ahamiyatga ega bo'lgan ikki muhim hujjat "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning asl mohiyati ta'limni tubdan o'zgartirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish va chet tillarini puxta biladigan zamonaviy, raqobatbardosh, ijodkor va izlanuvchan kadrlarni yetishtirib chiqarish kabi bir qator dolzarb vazifalarni belgilaydi. Hozirgi paytda mamlakatimizda davlatimiz tili bo'lgan o'zbek tilini chuqur o'rganish bilan bir qatorda chet tillarni o'rganishga va ularni o'qitishga katta e'tibor qaratilayotganligi bejiz emas, chunki bugungi kunda jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rniga ega bo'layotgan mamlakatimiz fuqarolarining chet tillarni yuqori saviyada bilishi beqiyos ahamiyatga. Ko'rinish turibdiki, bugungi klinikni ham, buyuk kelajagimizni ham xorijiy mamlakatlar bilan bo'ladigan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy ma'rifiy aloqalarsiz, shuningdek chet ellar bilan bo'ladigan mazkur aloqalarni esa chet tillarsiz tasavvur qilish qiyin. Demak, chet tillarni o'rganish, o'rganganda ham jahon andozalariga mos qilib o'rganish bugungi kunning eng dolzarb masalaridan biri bo'lib qolmoqda."

Darhaqiqat, bugungi kunga kelib, ananaviy o'qitish usullari va shart sharoitlari birmuncha eskirib, zamonaviy hayot talablariga to'liq javob bera olmay qolganligi tufayli ularning o'rnini izchillik bilan noananaviy ilg'or usullar, zamonaviy pedagogik texnalogiyalar (interfaol metodlar) va zamonaviy axborot texnalogiyalaridan keng foydalanishni taqazzo qiladigan komunikativ yo'nalishdagi o'qitish usullari egallamoqda. Bugungi kunda mustaqil yurtimizda asosiy bilim beshigi hisoblanuvchi nafaqat o'rta maktabning, balki oily o'quv yurtlarining ham nufuzini yanada oshirish, ularda berilayotgan ta'limning zamon bilan muntazam hamnafas bo'lislini ta'minlash, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, buyuk o'zbek xalqining jahon svilizatsiyasiga qo'shgan va qo'shib kelayotgan salmoqli hissasini chet tillar orqalijahonga yanada to'laqonli va ro'y

rost ko'rsata olish, shuningdek, mustaqillik tufayli erishgan barcha yutuqlarimiz va ezgu ishlarimizni tarannum eta olishimiz uchun barcha imkoniyatlar shart sharoitlar yaratilayotgani haqida domla juda jo'yali fikrlarini bildirgan. Ustoz yana jahoning ko'plab mamlakatlari, jumladan Buyuk Britaniya, Germaniya, AQSH, Fransiya va boshqa bir qator mamlakatlar o'quv muassasalarida birdan ortiq chet tillarini o'qitish tizimi yo'lga qo'yilganligini, va Buyuk Britaniya maorif tizimida hozirgi kunda eng nufuzli hisoblangan va jahonga mashxur bo'lgan ko'plab ingliz allomalariga ta'lim- tarbiya bergen va berib kelayotgan "gramatika maktabi"da lotin, grek, fransuz, nemis va rus tili kabi chet tillarini o'qitilishi bu maktabning nufuziga nufuz qo'shib kelayotganligini e'tirof etgan. Amerika Qo'shma SHatlari umumta'lim maktablarida esa fransuz, ispan va nemis tillarini o'qitish keng yo'lga qo'yilgan, lekin 2007 yildan boshlab ushbu mamlakatdaispan va frabsuz tillaridan keyin turadigan nemis tilini o'rmini xitoy tili egallaganligi mazkur mamlakatda "chet tili siyosati"ning hayot va davr talablariga ko'ra izchil o'zgarib borayotganligidan dalolat berdi. Tabiyki, bizning mamlakatimiz o'quv muassasalarida ham birdan ortiq Yevropa va Osiyo chet tillarini o'qitish davr talabiga aylanib bormoqda. Bugungi kunda Yevropa tillari bilan bir qatorda xitoy, koreys va yapon tillariga ham ehtiyojning tobora kuchayib borayotganligi mustaqil vatanimizning jahon hamjamiyati mamlakatlari bilan iqtisodiy, madaniy, ilmiy-texnikaviy va boshqa bir qator muhim aloqalarning yanada kengayib, ravnaq topib borayotganining dalilidir. Xususan professor M.Umarxo'jayev chet til o'rganish va o'rgatish haqida quyidagicha yozadi "Bir vaqtning o'zida birdan ortiq chet tillarni o'rganishning yana bir yaxshi tomoni shundaki, fuqarolarimizda va chet tillarni o'rganuvchilarda mazkur tillarga nisbatan bo'lgan munosabat ham butunlay o'zgaradi, qolaversa shu yo'sinda biz yoshlarimizga kelajakda har tomonlama chuqur bilim olish va xalqimiz ravnaqi yo'lida samarali va sermahsul faoliyat olib borishlari uchun keng imkoniyat yaratgan bo'lamiz. Shu ma'noda olib

qaralganda, chindan ham yurtdoshlarimizga, ayniqsa, o'sib kelayotgan umidli yosh avlodlarimizga chet tillar (ehtiyojga qarab nemis, ingliz, fransuz, xitoy, yapon koreys va boshqa tillara) ni o'qitish mamlakatimizda umum davlat ahamiyatga ega bo'lgan, kindik qoni to'kilgan ona yurti va jahob hamjamiyati mamlakatlari taqdiriga befarq bo'la olmaydigan har bir zamonaviy, ma'suliyatli va o'qimishli fuqaroning birdan ortiq chet tillarni bilishi hayotiy zaruratga aylanib bormoqda, chet tillarni puxta bilish esa uning ijtimoiy siyosiy va ma'naviy madaniy hayotda kerakli dunyoviy bilimlarini chuqr egallshda, mustaqilligimizni mustahkamlashida va buyuk xalqimizga sitqidildan mehnat qilishida muhim ahamiyat kasb etuvchi asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda. Domla yuqorida keltirilgan fikrlarning dalili sifatida 2012 yilning 10 dekbrida "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirdari to'g'risida" gi qarorni misol qilib ko'rsatdi. Bu qarorni ta'limni porloq kelajagi sari qo'yilgan oqilona dadil qadam desak, hech mubolag'a bo'lmaydi, chunki unda mamlakatimizda chet tillarni jahon andozalariga mos ravishda tizimli, chuqr o'rganish borasida qilinadigan barcha ishlarning huquqiy asoslari yaratilgan bo'lib, ularni amalga oshirishning zarur chora tadbirdari va muddatlarini ham aniq belgilab berildi. Qarorning muhim ahamiyati shundaki, soha mutaxasislari, bir tomondan, uning naqadar hayot bilan hamnafas ekanligini hisetsalar, ikkinchi tomondan, uning fuqaroparvarlik ruhi bilan bevosita va bilvosita sug'orilganligining ham guvohi bo'ladilar, chunki unda chet tillar bo'yicha joylarda mutaxasislarning to'laqonli mehnat faoliyati olib borishlari uchun zamonaviy shart-sharoitlar yaratish, shahar va qishloq sharoitlaridan kelib chiqgan holda ularning maoshlarini 15 foizdan 30 foizgacha oshirish, sohaning ilg'or ziyokorlarini muntazam rag'batlantirib borish, mutaxasislar yetishmayotgan hududlar uchun kadrlarni tayyorlash borasida oily o'quv yurtlariga maqsadli qabul tashkil qilish, ishlab chiqarishdan ajralmagan holda sirdan o'qishni joriy etish, birinchi sinfdan boshlab chet tili darslari miqdori

haftasiga 4 soat etib belgilanishi, har bir oily dargohga ingliz tilidan kirish imtihon (sinov)lari o'tkazilishi va shu tildan bitiruv imtixonlarining ham topshirilishi shuningdek har bir oliy o'quv yurtlarida jahobshumul va hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan maxsus ixtisoslik kurslari bo'yicha ma'ruzalarning ingliz tilida o'qitilishi joriy etilganligi kabi mazkur tizimga kiritilgan muhim o'zgartirishlar va yangiliklarni ko'p sonly soha mutaxasislari mammuniyat bilan qabul qildilar va bu inqilobiy qaroarni o'zlarining pedagogik faoliyatlarida dasturilamal qilib olib, bugungi kunda uni kundalik hayotimizga muntazam tatbiq qilib, yuqori natijalarga erishib kelmoqdalar" deb ustoz ushbu qaror va uning mohiyatini juda chiroyli qilib ta'riflashga harakat qilgan. Yuqorida zikr etilgan qarorda belgilab berilgan dolzarb vazifalarning bevosita ijrosini ta'minlash borasida 2013-2014 o'quv yilidan boshlab nafaqat maktablarda, vaholanki chet tillariga ixtisoslashgan oily o'quv yurtlarida yangi davlat standartlari asosida yaratilgan namunaviy o'quv dasturlar va rejalar bo'yicha chet tillarini o'qitish o'quv jarayoniga bevosita joriy etildi. Qaror matbuotda e'lon qilingandan so'ng o'tgan davr ichida Respublikamizning barcha chet tillari o'qituvchilari ta'limning yangi standartlari bo'yicha viloyatlarda tashkil etilgan qayta tayyorlov va malaka oshirish kurslarida tahsil olib, yangi, ilg'or noananaviy (komunikativ yo'naliishga asoslangan) interfaol metodlar va metodologiyalar bilan ishlay olish ko'nikma va malakalriga ega bo'ldilar. Ustoz shu ma'noda Respublikamizdagi Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi va Britaniya Kengashi hamkorligida har bir oily ta'lim muassalarining vakillari – chet tillarini jahon andozalari talablari asosida o'qita olish qobiliyatiga ega bo'lgan, chet tillar o'qitishning zamonaviy, ilg'or metodlarini egallagan va tegishli sertifikatlarga ega bo'lgan, xorijdagi hamkasblariga raqobatbardosh bo'la oladiga yetakchi chet tili o'qituvchilaridan tashkil topgan katta ziyolilar guruhi 2013 yilning sentyabr, oktyabr va noyabr oylarida Buyuk Britaniyaning Norwich universitetida bir oylik malaka oshirish va tajriba almashish kurslarida tahsil

olib, tegishli sertifikatlar bilan qaytganlarini mammuniyat bilan ta'kidlagan. Hozirgi kunda Respublikamizda qarorda belgilab berilgan muhim ko'rsatmalar va vazifalar keng ko'lamda o'z ijrosini topib bormoqda. Bu borada erishilayotgan sezilarli muaffaqqiyatlar ko'ngillilarni quvontiradi masalan, barcha maktablarda birinchi sinfdan ingliz tilini o'qitilishi joriy qilindi, ta'lim muassasalarida chet tili o'qituvchilari va o'quvchi talabalar yangi darsliklar, tegishli o'quv qurollari, sinfonalar, auditoriyalar zamonaviy axborot komunikatsiya vositalari majmualari (lingafon sinflar, electron va interfaol doskalar, tegishli video, audio, visual va multimedya materiallari) bilan ta'minlandilar. Shu jumladan, Respublika miqiyosida barcha chet tili o'qituvchilari yangi davlat standarti talablariga ko'ra tayyorlovdan o'tdilar va bugungi kunda joylardagi ta'lim muassasalarida faoliyat olib bormoqdalar.

Murabiylar chet tillarini o'quv muassasalarida jahon standartlari talablari darajasida tashkil etib kelmoqdalar, natijada o'quvchi-talabalar chet tillarni komunikativ yo'nalish asosida interfaol metodlar orqali mammuniyat bilan berilib o'rganmoqdalar, ularning chet tillarga qiziqishlari kun sayin kuchayib bormoqda, ularning chet tillarda muloqot olib boorish imkoniyatlari tobora kengayib bormoqda. Televediniya va radio orqali chet tillarini alohida dastur va rejalar asosida muntazam olib borilayotgani hammani birday quvontiryapti. Domla amaldagi chet (ingliz, nemis va fransuz) tillari yangi davlat ta'lim standartlari va ular asosida yaratilgan o'quv dasturlari va rejalarini ta'lim jarayoniga tatbiq qilar ekan, ularning davr talablariga mos ravishda yaratilganligi, ya'ni davr bilan hamnafas ekanligini quyidagi yangi jihatlarini e'tirof etish orqali ko'rsatgan:

1. Yangi dasturga ko'ra barcha ixtisoslikka aloqador fanlarning faqat chet tilida o'tilishi talab qilinadi, unda jahon andozalari talablari darajasida chet tillarini o'rganish va o'qitish asosiy maqsad qilib qo'yilgan;

2. Yangi dasturda chet tilini izchil va puxta o'rganish uchun yangi, muhim fanlar majmuasi tavsiya etilgan;
3. Yangi dasturga ko'ra qabul davrida o'ziga o'qituvchilikni bo'lajak kasb deb bilgan va unga qiziqqan abiturientlar og'zaki sunbat orqali saralab olinishi ko'zda tutilgan;
4. Kelajakda chet tillarni ta'lim muassasalarida o'qitishdek kasb egasi-o'qituvchini tayyorlash nuqtai nazaridan kelib chiqib, yangi dasturda chet tili o'qitish metodikasi faniga jami bo'lib 540 soat ajratilgan (vaholanki, eski dasturda bu muhim fanga ajratilgan soatlar miqdori atigi 60-70 soatdan iborat edi);
5. Yangi dastur kommunikativ yo'nalishga asoslangan to'rtta asosiy faoliyat (o'qish, yozish, tinglash va gapirish) ning integrallashuvini ta'minlovchi yangi darslik va yangi o'quv qo'llanmalar avlodlari asosida o'quv jarayonini tashkil etishni ko'zda tutadi;
6. Dars jarayonida talabalar bilimini baholash tizimi ham yangicha bo'lib, asosan, testalar va boshqa ilg'or nazorat turlari ham qo'llanadi;
7. Yangi dasturga ko'ra malakaviy pedagogic amaliyot ham shaklan, ham mazmunan o'zgacha bo'lib, unga ajratilgan davrda bitiruvchi tayanch muassasalaridan birida o'zining nazariy va amaliy bilim, malaka va ko'nikmalarni amalda sinab ko'radi, shu yo'sinda o'zining bo'lajak pedagogik faoliyatga puxta zamin yaratadi. Shuningdek malakaviy amaliyot davrida talabalar bitiruv malakaviy ishi uchun o'zlariga metodik mavzu davrida talabalar bitiruv malakaviy ishi uchun o'zgalarga metodik mavzu tanlaydilar va ilmiy metodist raxbarligida uni ochiq himoya qiladilar;
8. Davlat atestatsiyasidan so'ng bitiruvchi chet tillarni o'qitish bo'yicha C1sertifikatining sohibi bo'ladi va Respublikamizda yoki xorijiy

mamlakatlarda chet tili bo'yicha dars bera olish malaka va ko'nikmalariga ega bo'ladi va xokazolar;

Ustoz yuqoridagi bir qator betakror xususiyatlari bilan birga amaldagi yangi dastur va rejada, quyidagi qisman takomillashtirishga molik tomonlari ham yo'q emasligini ko'rsatib o'tgan;

- 1) Chet tillarni o'qitishda talaffuzning ahamiyati beqiyos ekanligidan kelib chiqgan holda chet tillarga ixtisoslashtirilgan universitet va institutlarda mavjud o'quv dastur va rejalarga 1-3 semesterlar davomida "amaliy fonetika" va unga qo'shimcha ravishda "fonolabaratoriya mashg'ulotlari" darslari joriy etilishi va rasman kundalik dars jadvalida kiritilishi, shuningdek ular bo'yicha tegishli reyting nazorat turlari o'tkazilishi maqsadga muofiq, vaholanki, bunday dars turlari va mashg'ulotlar yangi dasturda ham, o'quv rejada ham ko'zda tutilmagan;
- 2) Yangi dasturda chet tillarning til amaliyoti aspekti bo'yicha tanlab olish uchun tavsiya etilgan ayrim mavzularning milliy qadryatlarimiz va mafkuramiz bilan munosibligi obdon ta'minlanishi lozim (dasturdan klonlashtirish, evtanaziya, abort, oilani rejashtirish, turli millatga mansub oilalar, ayol va erkak o'rtasidagi munosabatalar, oila va ajralish, ota-onas tavsiyasi bilan turmush qurish, genetic moslashtirilgan maxsulot, transplantatsiya, kriogenetika, evolutsion fan va din, qimor o'yinlari, kazino kabi mavzularni chiqarib tashlash va ularning o'rnini kundalik hayotdagi boshqa dolzarb mavzular bilan to'ldirish lozim);
- 3) Yangi dastur va rejada ko'rsatilgan, milliy qadryatlarimiz va mafkuramizga mos tushadigan barcha mavzularni qamrab oluvchi, mavzulari bo'yicha biri ikkinchisini takrorlamaydigan zamonaviy darsliklar avlodini yaratish maqsadida yetuk mutaxasis va professor

o'qituvchilar ishchi guruhini tashkil etish va uning faoliyatini tizimli yo'lga qo'yish lozim;

- 4) Respublikamizning barcha o'quv muassasalarida chrt tillarini o'qitish bo'yicha zamonaviy darsliklar yaratish maqsadida "Eng yaxshi darslik" tanlovini e'lon qilish maqsadga muofiq;
- 5) Yangi o'quv dasturlari va o'quv rejalarining o'quv jarayoniga tatbiq etilishi, undagi lisoniy, metodologik va pedagogic-psixologik muamolarning nazariy va amaliy jihatlari bilan bog'liq masalalarining hal qilinishi, jahon standartlari talablari asosida chet tillarni o'qitish metodikasining afzalliklari, shuningdek bu boradagi yutuq va kamchiliklar, baxs va munozaralar hamda ilg'or tajribani ommalashtirish, qolaversa chet tillari nazariy va linvovidaktik jihatlarini ilmiy nuqtai nazardan tizimli tadqiq qilish natijalarini rasmiy e'lon qilish maqsadida Respublikamizda "O'zbekistonda chet tillari" ilmiy-amaliy metodik jurnalni joriy qilinishi maqsadga muofiq.

Eng muhimi shundaki, Respublikamizda barcha o'quv muassasalaridan chet tillarini o'qitishning yagona tizimi yaratilishi o'ta dolzarb masala bo'lib, unda maktabgacha ta'lim muassasalari, umumta'lim maktablari, litsey kollej va oliy o'quv yurtalarida, qolaversa malaka oshirish muassasalarida chet tillarini o'qitishning yaxlit dasturi ishlab chiqilishi va unga izchil amal qilinishi lozim, faqat shu yo'sinda chet tillari ta'limida uzlusizlik va uzviylikni ta'minlashga erishish mumkin. Yuqoridagi fikr va mulohazalarga asoslangan holda domla shuni ta'kidlaydi, 2012 yilning 10-dekabrida e'lon qilingan "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida" qaroridan bevosita kelib chiquvchi quyidagi bir qator muhim va ma'suliyatli vazifalarni hayotga tatbiq etish masalasi turibdi;

- 1) Maktabgacha ta'lim muassasalari, umumta'lim maktablari, o'rta maxsus ta'lim va oliy o'quv yurtlarida chet tili va adabiyotni uzluksiz va uzbek o'qitishning tizimli asosini yaratish;
- 2) Oliy ta'limda maqsadli qabul orqali chet tillarni o'qita oladigan turli soha mutaxasislarini tayyorlash, shu jumladan:
 - a) Maktabgacha ta'lim muassasalari;
 - b) umumta'lim maktablari;
 - c) ixtisoslashgan litseylar;
 - v) ixtisoslashgan kollejlar;
 - d) ixtisoslashgan oliy o'quv yurtlari uchun yuqori malakali, raqobatbardosh chet tili mutaxasislarini (shu jumladan, soha tarjimonlarini) maqsadli tayyorlash;
- 3) birinchi sinfdan to to'qqizinchil sinfgacha bo'lgan maktab darsliklari, shuningdek, litsey, kollej va oliy o'quv yurtlari uchun ta'limda uzbekiylik va uzluksizlikni ta'minlay oladigan, zamonaviy ilg'or o'qitish usullariga asoslangan yangi darsliklar avlodlarini yaratishularni tegishli zamonaviy axborot vositalari (o'quv uslubiy disklar, video, multimedia qo'llanmalari va ko'rgazmali qurollar) bilan ta'minlash;
- 4) Chet tili darslarida o'qitishning ilg'or zamonaviy (interaktiv) metodlaridan unumli va tizimli foydalanish hamda darslarni komputerlashtirish;
- 5) maktab, gimnaziya, litsey va kollaejalarda chet tillarni jumladan, ingliz tilini fonetika (phonetics), leksika (lexics), gramatika (grammar), o'qish (reading), gapishtirish (speaking), tinglash (listening) va yozish (writing) kabi aspektlar bo'yicha tizimli o'qitishni yo'lga qo'yish;
- 6) oliy o'quv yurtlari qoshida barcha fanlarni chet tillarida, shu jumladan, ingliz tilida o'qitiladigan maxsus maktablar, litsey va kollejlar ochish hamda ularda o'quv jarayonini zamon talablari darajasida tashkil qilish;

7) markaziy va mahalliy tele- va radiokanallar orqali chet tillarda, ayniqsa, ingliz tilida o'quvchilar va talabalar uchun muntazam ravishda tizimli o'quv ko'rsatuv va eshittirishlarni olib borish;

8) umumta'lismaktablari, o'rta-maxsus ta'lim muassasalari va oily o'quv yurtlarida sinfdan tashqari ishlar, shu jumladan fanlar bo'yicha to'garaklar tizimini qayta ko'rib chiqish va ularning faoliyatlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlarini belgilash, ularni amalga oshirish va tegishli mezonlar asosida muntazam rag'batlantirib borish;

9) o'quv muassasalarida birdan ortiq chet tillarini o'rganishni joriy qilish;

10) barcha o'quv muassasalarida chet tillar bo'yicha olimpiadalarni tashkil etish, o'tkazish tizimini qayta ko'rib chiqish va ularni o'tkazishda odillik va adolatlilik tamoyillariga qat'iy amal qilish, soha bo'yicha oliy ta'limga o'qishga kirishda ularning natijalarini inobatga olish;

11) o'quv muassasalarida chet tillari o'quv xonalarini zamon talablari darajasida qayta ta'mirlash, zamonaviy axborot vositalari bilan jihozlash, nazoratli internet tarmog'iga ulash va shu yo'sinda tillarni to'laqonli o'rganish muhitini yaratish;

12) Respublikamizda chet tillarni o'rganish va o'qitish bo'yicha ilg'or tajribalar almashish maqsadida "O'zbekistonda xorijiy tillar va adabiyoti" nomli ko'p tillik ilmiy- amaliy jurnal, "Til va Adabiyot" nomli gazeta (vaholanki, unda Respublikamizda davlat tili va kundalik ehtiyojdagi boshqa tillar, shu jumladan chet tillarida turli o'quv materiallari, pedagogic, metodologik va boshqa maqolalar chop etilishi mumkin), hamda maktab bolalari uchun "Magic English" (sehrli ingliz tili), "Magisch Deutsch" va "La France Magique" nomli (G'uncha va Gulxan jurnallariga o'xshash) sevimli o'quv jurnallar, talabalar uchun esa "Youth in Uzbekistan" kabi jurnallarini tasis etish;

13) chet tillarni, jumladan, ingliz tilini o'qitish metodikasi bo'yicha maqsadli metodist olimlar tayyorlashning muntazam tizimini yaratish;

14) ilg'or tajriba sohiblarini o'qituvchilar orasida va ommaviy matbuotda targ'ib qilish va ularni muntazam rag'batlantirib boorish;

15) xorijiy davlatlar va mamlakatimizning turdosh o'quv muassasalari o'rtaida o'quvchi, talaba va o'qituvchi mutaxasislar tizimli almashuvining huquqiy asoslari yaratish, ular bo'yicha dasturlar ishlab chiqish va ularni amalga oshirish;

16) o'quv muassasalarini bitirishda chet tillaridan o'ykazilayotgan yakuniy atestatsiyalarning shakli va mazmunini qayta ko'rib chiqish va bugungi kun talablariga javob berishini ta'minlash (unda bitiruv malakaviy ishining himoyasi reyting balining 50 foizini tashkil etish va unga qo'shimcha reyting bali qolgan 50 foizni tashkil etuvchi og'zaki sinovning ham joriy etilishi maqsadga muofiq);

17) pedagogik yo'nalishdagi chet tillar instituti, universiteti va fakultetlarida o'qituvchi- filologlar tayyorlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ixtisoslik fanlari, ayniqsa chet tili o'qitish metodikasi faniga va pedagogic amaliyatga ajratilgan soatlar xajmini oshirish, ularni o'qitish usullarini qayta ko'rib chiqish, xususan pedagogic amaliyotni tayanch o'quv muassasalarida jiddiy va tizimli tashkil etish, shu yo'sinda bo'lg'usi chet tili va adabiyoti o'qituvchisining pedagog sifatida to'laqonli shakllanishiga yetarli darajada g'amxo'rlik qilish va pirivardida uning faoliyatini odilona va oqilona baholash;

18) chet tillar institutlari, universitetlari va xorijiy tillar fakultetlari o'quv dasturlarida filologik, jumladan chet tili va adabiyoti fanlaridan boshqa nofilologik fanlar soatlarining foiz jihatidan ortib ketmasligini ta'minlash;

19) chet tillar institutlari, universitetlari va fakultetlarida o'quv dasturlarida til muhitida (mamlakatida) so'zlashuv-muloqot amaliyotni o'tkazish huquqiy asoslarini yaratish va uni o'quv dasturida rejalashtirish va amalga oshirish;

20) məktəb, litsey, gimnaziya, kollej və oily o'quv yurtaları tizimida chet tillar o'qituvchilarining ayrin obiyektiv va subiyektiv sabablariga ko'ra ish joyini o'zgartirish bilan bog'liq masalalarda ularni kasbiy mahoratiga va shaxsiy sifatlariga jiddiy talab va e'tiborni qaratish va boshqalar.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan vazifalarning aksriyatini bajarishga allaqachon kirishganligimizni va bu borada erishilayotgan sezilarli muofiqiyatlar ham bor ekanligini e'tirof etish zarur. Jumladan, oily va o'rta maxsus ta'lim vazirligi va Buyuk Britaniya kengashi hamkorligida tashkil etilgan ishchi guruh tomonida London universiteti qoshidagi Til o'qitish instituti, Norwich, Lidz va boshqa nufuzli universitetlari va fakultetlari o'quv dasturining yangi isloh qilingan dasturida chet tillarni o'qitishda milliy xususiyatlarimizni xisobga olgan zamonaviy metodika namunasi yaratilgan bo'lib, uni kundalik hayotga tatbiq etishdan ko'zlangan asosiy maqsad- jahon andozalari talablariga javob bera oladigan, chet tillarni mukammal o'zlashtirgan, yuqori malaka va kasbiy mahoratga ega bo'lgan, ayniqsa, chet ellik hamkasblari bilan bellasha oladigan, o'z kasbini haqiqiy egasi va fidoiysi bo'lgan chet tili o'qiyuvchilarini tayyorlashdir. Bunday metodikaga asoslanib chet tillar bo'yicha ta'lim olgan filolog-o'qituvchi quyidagi chuqur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi nazarda tutiladi:

- 1) Umumjahon standartlariga (vaholanki, jahonda Yevropa til standarti qabul qilingan) ko'ra 1-darajali Sertifikat talabidagi chet tilida, jumladan, ingлиз tilida tinglab, o'qib tushunish, gapirish va yozish ko'nikmalariga ega bo'lish hamda til haqidagi bilimlarni pedagogik ahamiyati haqida tushunchaga ega bo'lish;
- 2) Chet tilining, jumladan, ingлиз tilining xalqaro muloqotdagi roli haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi;
- 3) Chet tilini o'rganish jarayonlari haqida amaliy bilimlarga ega bo'lish;

- 4) O'quv materillarini tanqidiy tahlil qilish, baxolash, maxalliy sharoitga moslashtirish va yangilarini yarata olish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- 5) Darslar ketma- ketligini rejalashtirish va olib borish mahoratiga ega bo'lish , uzviylik va uzlusizlikni ta'minlay olish;
- 6) Chet tili o'qitishdagi turli zamonaviy va ilg'or yondashuvlar haqida bilimga ega bo'lish, til o'qitilayotgan va o'rgatilayotgan sharoitga qarab ularni to'g'ri qo'llay olish ko'nikmlariga ega bo'lishi;
- 7) O'quvchilar bilimini baholashning turli zamonaviy shakl va metodlari haqida tasavvurga ega bo'lishi va boshqalar.

Yuqorida taklif qilingan tadbirlardan ustoz haqli ravishda quyidagicha xulosa yasaydi. Chet tillarini o'qitishning yangi zamonaviy metodikasi o'zining mazmun mohiyati bilan o'quv muassasalarida chet tili va adabiyotini jahon andozalari talablariga mos keluvchi usullar asosida o'qitilishini taqazzo etadi, bunday metodika esa tegishli fanlar bo'yicha ta'lim va iqtidor uzviyligi hamda uzlusizligini kafolatlaydigan zamonaviy darslik o'quv qo'llanmalar avlodlarining yaratilishini, o'quv jarayoning ta'minlanishini, ularning muntazam va samarali qo'llanishini, shuningdek, o'quv jarayonini ilmiy-uslubiy asosda tashkil etish, boshqarish va egallanayotgan malaka va ko'nikmalarni muntazam nazorat qilish hamda ularni oqilona va xolis baholashni ham talab etadi. Bir so'z bilan aytganda, "chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror va uning asosida yaratilgan va hayotga tatbiq etilayotgan chet tillarni o'qitish bo'yicha yangi davlat standartlari, o'quv dasturlari, rejalar va milliy qadryatlarimiz ruhida sug'orilgan zamonaviy metodika yorqin kelajagimizning mustahkam poydevoridir, zero o'zlarining jahonshumul ahamiyatga ega bo'lgan durdona meroslarini qoldirgan o'zbek xalqini yuzlab taniqli bobokalonlari birdan ortiq chet tillarini bilganlari, o'z davrining ilm-fanidagi jahonshumul yangiliklarni ular orqali muntazam o'rganib, bilib borganlari va ulardan nafaqat xalqimizni balki jahon xalqlarini ham

bahramand etganlari, sermahsul ijod va buyuk kashfiyotlar qilganlarini mammuniyat bilan e'tirof etish lozim. Bugungi kunda Respublikamizda chet tillarni o'rganish va o'qitishga berilayotagn katta e'tibor va g'amxo'rlik sohaning barcha fidoiyalarini yuqorida ko'rsatib o'tilgan muhim va dolzarb vazifalarni amalga oshirishda bir yoqadan bosh chiqarib, jonbozlik ko'rsatish va muntazam hamkorlik qilishni talab etadi.

XULOSA

Professor M.Umarxo'jayev Tilshunoslik, Lug'atshunoslik, Tarjimashunoslik, Chet til o'qitish metodikasi sohasida yirik mutaxasis degan yuksak nomga xaqli ravishda ega bo'lgan ulkan tatqiqot hamda tashviqot ishlari bilan faol shug'ullanib kelayotgan olimdir. Bu lug'atshunos olim faoliyatining yana bir diqqatga va maqtovga sazovor qirralaridandir. Xuddi shu fazilat, shu donishmandlik va atroflicha bilimdonlik jonkuyarlik ham uning lug'atshunos, tilshunos, tarjimashunos, olim bo'lishini tamin etgan asosiy omillardan biridir. Hozirda chet tillarni o'rgatish va o'rganishning yuqori darajaga ko'tarilib borishi O'zbekistonda chet til o'qitishni rivojlanganligi, til o'qitish sohasida ilmiy ommabop lug'atlarning ishlab chiqilganligi bilan bog'liq. O'zbekistonda lug'atshunoslikning yuksak taraqqiyot darajasiga ko'tarilib borishini esa yurtimiz olimlarining samarali faoliyatları deb bilishimiz mumkin.

Men hayoti va foliyatini yoritgan fidoiy olimning bu borada amalga oshirgan ishlari esa ushbu sohaning yuksalishiga katta hissa qo'shdi desak mubolag'a bo'lmaydi. Uning ushbu sohani rivojlantirish maqsadida yaratgan darslik va lug'atlarning o'rni beqiyosdir. Ayniqsa olim tomonidan yaratilgan "Zookomponentli frazalogizmlar o'quv lug'ati" va hozirda nafaqat yoshlarga balki butun yurtimiz fuqarolariga kerak bo'ladigan "Diniy atamalar va iboralar" izohli lug'ati dasturulamal bo'lib xizmat qilmoqda. Kitob o'zining

birinchiligi va orginalligi bilan qimmatlidir. Xorijiy tilni o'rganish va o'rgatish jarayonida turli tuman lug'atlardan foydalanish katta samara berishi ayni haqiqatdi. Ustozning "Zookomponentli frazeologizmlar o'quv lug'ati" ham hozirda butun til o'rganuvchi va o'rgatuvchilar faoliyatida muhim manba bo'lib xizmat qilyapti. Mazkur lug'atga nemis tilida faol qo'llanib kelayotgan 500 dan ortiq zookomponentli frazeologik iboralar kiritilgan. Lug'atda iboralarning ma'nolarini turli uslublar yordamida ochib berishga harakat qilingan. Domla o'zining "Frazeografiya asoslari" nomli doktorlik dissertasiyasini ham yozgan va o'zbek tiliga birinchi bo'lib frazeografiya degan nomni olib kirgan. Men olim ijodiy faoliyatini o'rganar ekanman, u yaratgan lug'at va darsliklar, ilmiy ma'ruza va maqolalar xayotiy, zamonaviy, ilmiy va mazmunli ekanligi angladim. Ustoz yaratgan ijodiy merosni xorijiy tillarni o'rganuvchi va o'rgatuvchilarga tavsiya etgan bo'lardim. O'ylaymanki olim yaratgan va yaratayotgan qimmatli meros kishilarni xorijiy tillarni puxta o'rganishlarida katta yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. Toshkent, Ma'naviyat 2008 y.
2. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillkka erishish ostonasida. – Toshkent. O'zbekiston 2012y.
3. Karimov I.A. "Yuksak bilimli va intelektual rivojlangan avlodni tarbiyalash- mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti" mavzuidagi konferensiya materiallari// Ma'rifat, 2012 yil 22 fevral.
4. Mirziyoyev SH.M. Erkin va farovon demokratik o'zbekiston bиргаликда barpo etamiz- Toshkent. O'zbekiston. NMIY, 2017y.

5. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olижаноб xalqимиз bilan birga quramiz.- Toshkent. O'zbekiston. NMIY.2017y.
6. SH.M.Mirziyoyev. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishni beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. 2017y.
7. Umarxo'jayev M.E. Til ilmi ummoniga qo'shilgan tomchi. maqolalar to'plami, Toshkent, Akademnashr, 2013y.
8. Umarxo'jayev M.E. Tarjimaning lingvokognitiv, komunikativ- pragmatic va lingvokulturologik aspektlari" Respublika ilmiy- amaliy anjuman materiallari to'plami. Andijon nashryot- matbaa, 2015y, 4-8 betlar.
9. Umarxo'jayev M.E. Основы фразеографиию- Ташкент. Фан. 1983.C13
10. Umarxo'jayev M.E. Xorijiy tillarni yangi innovatsion pedagogic texnalogiyalar asosida o'qitish muamolari" Andijon nashryot matbaa, 2015y, 4-15 betlar.
11. Umarxo'jayev M.E. Xorijiy tillarni o'rganish tarixi, buguni va istiqboli" Hududiy ilmiy amaliy anjuman materiallari, Andijon, 2016y, 3-5 betlar.
12. Umarxo'jayev M.E. Chet tillarni o'qitish zamonaviy texnalogiyasi masalalari. Respublika ilmiy- uslubiy konferensiya materialllari, Toshkent, 2007 y 10 fevral, 189- 190 betlar.
13. Umarxo'jayev M.E. Til va tarjima muamolari. Namangan, 2010y.
14. Umarxo'jayev M.E. Tarjima va tarjimashunoslikning dolzarb masalalari, Hozirgi zamon tarjimashunosligining dolzarb muamolari. Andijon. 2008y.
15. Umarxo'jayev M.E. Tarjima aloqa va chet o'qitish vositasi sifatida, Hozirgi zamon tarjimashunosligining dolzarb masalalari. Andijon, 2008y.

16. Umarxo'jayev M.E. Tillarning frazeologik system "dunyosi"ni qiyoslash masalasi, Qiyosiy- chog'ishtirma, tipologik va umumiyl tilshunoslikning dolzarb muamolari. Andijon, 2010y.
 17. Umarxo'jayev M.E. Zoonim komponentli frazeologizmlar o'quv lug'ati. Andijon, 2016y.
 18. Umarxo'jayev M.E. Diniy atamalar va iboralar. izohli lug'ati, G'.G'ulom nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi, Toshkent, 2016y.
 19. "Islomshunoslik qomusiy lug'ati" Toshkent. "mivorounnahr" nashryoti. 2013y.
 20. Umarxo'jayev M.E. Muhim qo'llanma. Ma'rifat gulshani gazetasi, 2010y, 19 son.
 21. Umarxo'jayev M.E. Uzluksiz ta'lim uzilib qolmasin. dolzarb mavzuda suhbat, Ma'rifat gulshani gazetasi, 2011y, 7 son.
 22. Umarxo'jayev M.E. Roman va German tilshunosligining dolzarb muamolari. ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, Toshkent, 2009 y.
-
1. [http// w.w.w. ziyonet. Uz](http://www.ziyonet.Uz)
 2. [http// w.w.w. forum.islom.uz](http://www.forum.islom.uz)
 3. [http// w.w.w. pedagog.uz](http://www.pedagog.uz)
 4. [http // w.w.w. edu. Uz](http://www.edu.Uz)